

واکاوی چالش‌های سازمان اوقاف و امور خیریه در حفظ عین موقوفات و اماکن مذهبی و نگهداری از آنها (موضوع بند «ج» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۷/۱۳

شماره مسلسل:

۲۱۰۲۹

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

عنوان گزارش:

واکاوی چالش‌های سازمان اوقاف و امور خیریه در حفظ عین موقوفات و اماکن مذهبی و نگهداری از آنها (موضوع بند «ج» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم)

نوع گزارش: طرح / لایحه □ راهبردی ■ نظارتی □ پیش‌نویس قانونی □

نام دفتر:

مطالعات فرهنگ و آموزش (گروه دین، ارشاد اسلامی و اوقاف)

تهیه و تدوین:

سیدحسنعلی سیاحی‌زاده فرد

مدیر مطالعه:

سینا عصاره‌نژاد دزفولی

ناظر علمی:

موسی بیات

ناظران علمی خارج از مرکز:

سیده‌های احمدی‌روئینی (مشاور وزیر و مدیرکل اسبق دفتر حفظ و احیای محوطه‌ها و بناهای تاریخی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی)

اظهار نظر کنندگان داخل مرکز:

سعید شفیعا (معاون دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ)، محمود رضایی (دفتر مطالعات حقوقی)

اظهار نظر کنندگان خارج از مرکز:

محمد نوروزپور (مدیرکل بقاع متبرکه و اماکن مذهبی سازمان اوقاف و امور خیریه)، رضا عظیمی (مدیرکل نظارت فنی بر اماکن موقوفات و اماکن مذهبی سازمان اوقاف و امور خیریه)، محمود استاجی (رئیس اداره بقاع متبرکه و اماکن مذهبی سازمان اوقاف و امور خیریه)، روح‌الله نیاخلیلی (معاون فنی و مهندسی بنیاد توسعه و عمران موقوفات کشور)، حسین خلیل‌نژاد (مدیرعامل سازمان مردم‌نهاد خانه تسنیم دامغان)، علی آذری‌ازفندی (مدیر اداره حفظ و احیای بناها، محوطه‌ها و بافت‌های تاریخی)، محمدرضا اسماعیلی (عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی سوره و رئیس هیئت امنای بنیاد عمران و توسعه موقوفات کشور)

گرافیک و صفحه آرایی:

سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:

مژگان کاظمی

واژه‌های کلیدی:

۱. حفظ و نگهداری موقوفات
۲. سازمان اوقاف و امور خیریه
۳. آثار ملی
۴. وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی
۵. حفظ عین موقوفه
۶. خادمین اماکن مذهبی

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۴/۰۳/۰۱

فهرست مطالب

چکیده	۷
خلاصه مدیریتی	۸
۱. مقدمه و بیان مسئله	۱۰
۲. حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه در آینه ارقام	۱۴
۲-۱. برنامه سازمان اوقاف در خصوص حفظ و نگهداری موقوفات در قوانین بودجه سالیانه	۱۴
۲-۲. آیین‌نامه چگونگی هزینه‌کرد وجوه حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل و میزان حق الزحمه امین با هیئت‌امناى اماکن مذهبی	۱۴
۲-۳. جداول عملکرد مالی موقوفات و بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳	۱۶
۳. چالش‌های سازمان اوقاف و امور خیریه در حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه و نگهداری از آنها	۲۱
۳-۱. ناتوانی سازوکارهای موجود برای تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری	۲۱
۳-۲. کم توجهی اسناد چشم‌انداز سازمان به مسئله حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی	۲۵
۳-۳. چالش‌های همکاری سازمان اوقاف و وزارت میراث‌فرهنگی در آثار تاریخی-فرهنگی وقفی	۲۷
۳-۴. دشواری‌های تبدیل به احسن موقوفه	۳۲
۳-۵. کمبود خادمان مساجد و بقاع متبرکه در اثر اجرای ضعیف سیاست‌های حمایتی از آنها	۳۲
۴. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها	۳۳
۴-۱. نتیجه‌گیری	۳۳
۴-۲. پیشنهادها	۳۴
پیوست‌ها	۳۷
منابع و مأخذ	۴۷

فهرست جداول

جدول ۱. شمار موقوفات و رقبات کشور در سال‌های مختلف.....	۱۲
جدول ۲. مقایسه درصد هزینه‌های حفظ و نگهداری از کل در آمد موقوفات و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳.....	۱۳
جدول ۳. اعتبارات پیشنهادی برنامه‌های مرتبط با اداره موقوفات و بقاع متبر که در لایحه بودجه سال ۱۴۰۴ کل کشور.....	۱۴
جدول ۴. مصارف پیش‌بینی شده برای وجوه حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل.....	۱۵
جدول ۵. فعالیت‌های پیش‌بینی شده برای وجوه حاصل از حق التولیه و حق النظاره و هدایا در محور حمایت از عمران و حفظ عین موقوفات و بقاع متبر که در سال‌های مختلف.....	۱۵
جدول ۶. مقایسه مهم‌ترین منابع در آمد موقوفات متصرفی و اشتراک التولیه و بقاع متبر که.....	۱۷
جدول ۷. مقایسه برخی از دارایی‌های مشهود موقوفات و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳.....	۱۸
جدول ۸. هزینه‌های مرتبط با حفظ عین موقوفات متصرفی و بقاع متبر که و نگهداری از آنها.....	۲۰
جدول ۹. تعداد بقاع متبر که استان‌ها بر پایه سطح در آمد بر اساس سامانه سازمان اوقاف.....	۲۲
جدول ۱۰. محورهای مرتبط با حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی در سند چشم‌انداز اول سازمان اوقاف.....	۲۶
جدول ۱۱. بندهای مرتبط با مسئله حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبر که در سیاست‌های کلان سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف.....	۲۶
جدول ۱۲. وظایف مندرج در تفاهم‌نامه سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی، حافظ و نگهداری اماکن و اموال فرهنگی - تاریخی وقفی.....	۳۰
جدول ۱. پیوست. جدول کامل در آمدهای موقوفات متصرفی و اشتراک التولیه و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳.....	۳۷
جدول ۲. پیوست. کامل هزینه‌های موقوفات متصرفی و اشتراک التولیه و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳.....	۳۸
جدول ۳. پیوست. کامل دارایی‌های مشهود موقوفات و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳.....	۳۹

فهرست شکل‌ها

شکل ۱. نمودار سهم منابع مختلف از در آمد موقوفات متصرفی (تصویر راست) و بقاع متبر که (تصویر سمت چپ).....	۱۱
شکل ۱ پیوست. دستورالعمل تعمیر، نگهداری ساختمان‌ها و نحوه نظارت بر آنها.....	۴۰
شکل ۲ پیوست. برخی کاربرگ‌های مرتبط با فرایند تهیه و تصویب طرح‌های جامع بقاع و اماکن متبر که.....	۴۴
شکل ۳ پیوست. کاربرگ‌های نظارتی امور فنی و عمرانی موقوفات و اماکن مذهبی.....	۴۷

واکاوی چالش‌های سازمان اوقاف و امور خیریه در حفظ عین موقوفات و اماکن مذهبی و نگهداری از آنها (موضوع بند «ج» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم)

Doi: [10.22034/report.mrc.2025.1404.33.7.2109](https://doi.org/10.22034/report.mrc.2025.1404.33.7.2109)

چکیده

کسب منفعت از موقوفات و بقاع متبرکه، در مرتبه اول، وابسته به سلامت و بقای عین آنهاست. بنابراین، حفظ و نگهداری از آنها بر درآمدزایی و اجرای نیت مقدم است. سازمان اوقاف و امور خیریه از دو شأن نظارت و تولیت موقوفات برخوردار بوده و مسئولیت‌هایی در قبال حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه و نگهداری از آنها بر عهده دارد. گزارش حاضر با توجه به تأکید بند «ج» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم بر احیا و فعال‌سازی این اماکن، به دنبال واکاوی چالش‌های سازمان اوقاف در انجام تکالیف خود در این زمینه است. در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳، مجموعاً بیش از هزار میلیارد تومان هزینه شده، حفظ و نگهداری موقوفات متصرفی شده اما کماکان چالش‌های مهمی در این زمینه باقی است که اهم آنها عبارت‌اند از: ۱. ناکافی بودن درآمد موقوفات برای حفظ و نگهداری اعیان؛ ۲. کم‌توجهی به مسئله حفظ و نگهداری موقوفات در اسناد چشم‌انداز سازمان اوقاف؛ ۳. همکاری نه‌چندان موفق سازمان اوقاف با وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی در حفظ آثار میراثی وقفی. از این رو، پیشنهاد شده است: ۱. تهیه شناسنامه اقتصادی موقوفات و درج نیازهای عمران و آبادانی آنها؛ ۲. اعطای وام‌های محلی از موقوفات و اماکن مذهبی پر درآمد به موارد کم‌درآمد؛ ۳. اصلاح ضوابط تعیین هیئت‌امنا برای میراث فرهنگی وقفی؛ ۴. ارتقای سازوکارهای شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه؛ ۵. نظارت بر اجرای سیاست‌های حمایتی از خادمان اماکن مذهبی؛ ۶. تعیین شاخص‌های کمی برای مصارف و جوه حاصل از حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل؛ ۷. اصلاح نظام آماری و برنامه‌ریزی سازمان اوقاف در خصوص حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی.

■ بیان / شرح مسئله

در اداره موقوفات، حفظ عین موقوفه بر سایر ابعاد و احکام وقف اولویت دارد؛ زیرا کسب هر گونه منفعت از موقوفات در گروی بقا و سلامت عین موقوفه است. بنابراین، حفظ و نگهداری موقوفات، شرط لازم شکل‌گیری زنجیره اقتصادی وقف به‌شمار می‌آید. از این رو، نظام حکمرانی در کشور نسبت به این مسئله بی‌تفاوت نبوده و ضمن تصویب قوانین مختلف در این زمینه، سازمان اوقاف و امور خیریه را برای سامان‌دهی و اداره امور موقوفات قرار داده و جهت حفظ و نگهداری اعیان موقوفات نیز -چه از شأن نظارتی و چه از شأن تولیت آن- وظایفی برعهده این سازمان قرار داده است.

در شرایطی که براساس گزارش‌های رسمی سالیانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اولاً روند رشد تعداد موقوفات در پنج سال اخیر کاهشی بوده و ثانیاً در سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳، درصد هزینه‌های حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه از کل درآمدهای آنها از ۱۰ درصد به ۸٫۴ درصد رسیده است، اهمیت حفظ و نگهداری بیش از پیش نمایان خواهد شد.

بند «ج» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت، مسئله احیا و فعال‌سازی موقوفات را مورد توجه قرار داده و سازمان اوقاف و امور خیریه را مکلف ساخته تا با همکاری سازمان صداوسیما و سازمان تبلیغات اسلامی، طرح احیا و فعال‌سازی موقوفات را جهت حمایت و تقویت فعالیت‌های قرآنی، هیئت‌ها، مساجد و بقاع متبرکه، با توجه به نیت واقفان، تا پایان سال اول برنامه تهیه کرده و به تصویب هیئت‌وزیران برساند. اما سازمان اوقاف و امور خیریه با چالش‌هایی در اجرای این تکالیف قانونی روبرو است. به همین دلیل، مسئله گزارش حاضر، بررسی چالش‌های سازمان اوقاف و امور خیریه در اجرای تکالیف قانونی خود در زمینه حفظ و نگهداری این اماکن بوده و ضمن بررسی وضع موجود به ارائه راهکارهای پیشنهادی در این رابطه می‌پردازد.

■ نقطه‌نظرات / یافته‌های کلیدی

سازمان اوقاف و امور خیریه اعلام کرده که هزینه حفظ و نگهداری موقوفات متصرفی در سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ مجموعاً بیش از هزار میلیارد تومان بوده است اما با این وجود، مسئله حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه با چالش‌هایی روبرو است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱- کمبود منابع و اعتبار موقوفات جهت امور عمرانی اعیان: مهم‌ترین منابع تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه، درآمدهای آنهاست. در حالی که سیاست‌های سازمان اوقاف برای ارتقای بهره‌وری اقتصادی موقوفات را نمی‌توان به‌طور کامل موفقیت‌آمیز دانست و بخشی از موقوفات و بقاع متبرکه کم‌درآمد یا بی‌درآمد مانده‌اند و همین امر، مسئله حفظ عین آنها را دشوار ساخته است. تدابیر جایگزین دیگری مثل اعطای وام یا تخصیص اعتبارات سالیانه از جوه حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل نیز اندیشیده شده ولی نتوانسته پاسخ‌گوی حجم نیازها باشد.

۲- چالش‌های همکاری سازمان اوقاف با وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی: با توجه به قدمت عمل وقف در گستره ایران، شمار قابل توجهی از موقوفات و اماکن مذهبی جزو میراث فرهنگی محسوب می‌شوند. به همین دلیل، حوزه وظایف سازمان اوقاف با تکالیف وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی هم‌پوشانی یافته که رفع این مسئله، نیازمند هماهنگی و همکاری‌های این دو سازمان است. اما آثار میراث فرهنگی بسیاری وجود دارند که در سال‌های گذشته به دلایل متعددی از جمله بی‌توجهی یا ناآگاهی متولیان و هیئت‌امنا از قوانین حوزه میراث فرهنگی، محدودیت منابع و نیروی انسانی دو دستگاه برای شناسایی، نظارت و نگهداری مستقیم از آثار متکثر فرهنگی -تاریخی وقفی در کشور و همچنین اجرایی‌نشدن مفاد تفاهم‌نامه بین دو دستگاه در این زمینه، همچنان دچار مشکلات

عمرانی بوده و سلامت عین آنها در خطر است.

۳ دشواری‌های تبدیل به احسن موقوفه: برخلاف اعیان غیروقفی که تبدیل به احسن آن یکی از روش‌های بهینه‌سازی دارایی به شمار می‌رود، در مورد موقوفات موانعی وجود دارد. ماده (۸۸) قانون مدنی اگرچه شرایط تبدیل به احسن موقوفات را مشخص ساخته، اما اولاً تعداد کمی از موقوفات نیازمند به تعمیر یا مرمت را شامل می‌شود. ثانیاً در تبدیل موقوفات بخش قابل توجهی از سرمایه (زمین و بنای موقوفه) موقوفات از بین می‌رود. از این رو، اولویت‌های سیاستی سازمان اوقاف بر این بوده تا حتی‌الامکان اصل موقوفات را حفظ کند و این تدبیر قانونی به‌عنوان آخرین اولویت اقدامی سازمان اوقاف قرار گرفته است.

۴ کمبود خادمان مساجد و بقاع متبرکه در اثر اجرای ضعیف سیاست‌های حمایتی از آنها: اجرای ضعیف سیاست‌های حمایت از خادمان اماکن مذهبی توسط سازمان‌های مسئول از جمله سازمان اوقاف و سازمان تأمین اجتماعی (در مورد بیمه این افراد)، موجب شده است تا استقبال از قبول زحمات حفظ و نگهداری اماکن مذهبی کاهش یابد. نتیجه آنکه، سازمان اوقاف با کمبود خادمان دائمی این اماکن روبه‌روست.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

جهت اصلاح ساز و کارهای موجود، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

۱. تهیه شناسنامه اقتصادی موقوفات و درج نیازهای عمران و آبادانی در آن توسط سازمان اوقاف؛
۲. اعطای وام‌های محلی از موقوفات و اماکن مذهبی پر درآمد به موارد کم‌درآمد؛
۳. اصلاح ضوابط تعیین هیئت‌امنا برای موقوفات ثبت شده در آثار ملی؛
۴. ارتقای ساز و کارهای شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه در سازمان اوقاف؛
۵. نظارت بر اجرای سیاست‌های حمایتی از خادمان مساجد و اماکن مذهبی؛
۶. تعیین شاخص‌های کمی برای مصارف عمرانی و جوه حاصل از حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل؛
۷. اصلاح نظام آماری و برنامه‌ریزی سازمان اوقاف در خصوص حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

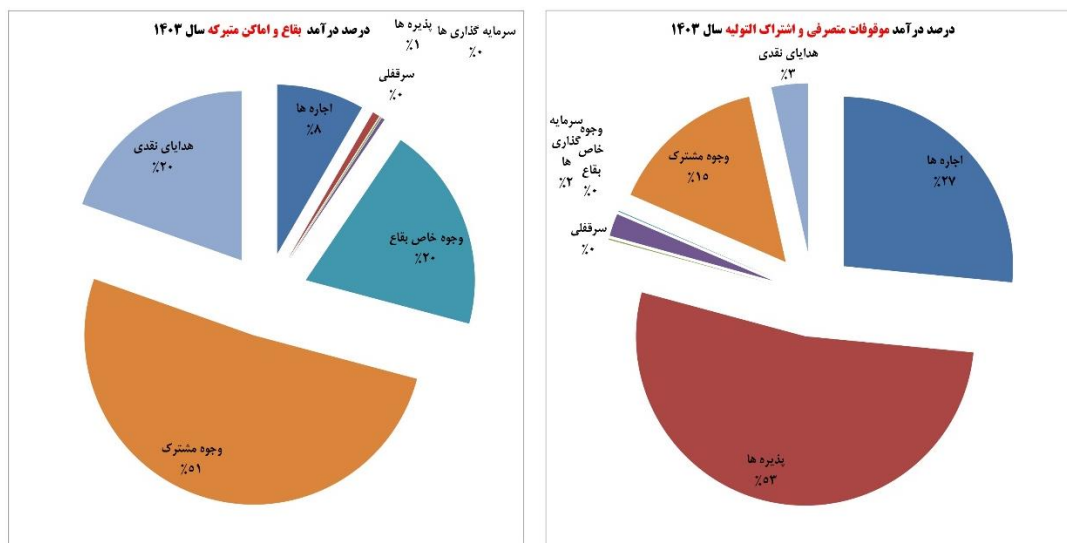
در اداره موقوفات، حفظ عین موقوفه بر سایر ابعاد و احکام وقف اولویت دارد؛ زیرا کسب هرگونه منفعت از موقوفات در گروه سلامت عین موقوفه است. بنابراین، حفظ و نگهداری موقوفات، شرط لازم برقراری زنجیره اقتصادی وقف به شمار می‌آید [۱]. این مسئله در قوانین و اسناد بالادستی متعددی نیز مورد توجه قرار گرفته است. در ماده (۶) «[قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#)»^۲ به کارگیری درآمد موقوفات به منظور بقای عین آنها بر سایر مصارف، مقدم دانسته شده است [۲]. مواد (۹۳، ۹۴، ۱۹۴، ۲۱۵ و ۲۳۶) آیین‌نامه اجرایی قانون مزبور نیز حفظ عین موقوفه را از وظایف متولی بر شمرده و نحوه هزینه‌کرد موقوفات و انجام امور مربوط به تعمیر و عمران آنها و همچنین تأمین منابع مورد نیاز برای این امور را مشخص کرده‌اند. در مواد (۸۲۷ و ۸۶۸) «[قانون مدنی](#)»^۳ نیز تعمیر و حفظ موقوفه از وظایف متولی محسوب شده و «مخارج تعمیر و اصلاح موقوفه و اموری که برای تحصیل منفعت لازم است» بر اجرای نیت واقف، مقدم شده است. بنابراین متولیان موقوفات پیش از اجرای مفاد وقف‌نامه، مکلف به حفظ عین موقوفه و فراهم کردن الزامات بقای آن خواهند بود.

پس از انقلاب اسلامی ایران، دستگاه سیاستگذاری کشور نسبت به موقوفات بی تفاوت نبوده و دیوان سالاری را راهبرد اصلی سامان‌دهی به مسائل موقوفات کشور قرار می‌دهد. از این رو، «سازمان اوقاف» پیشین، به «سازمان اوقاف و امور خیریه»^۴ تغییر نام یافته و قوانین مربوط به وظایف آن با اندک تغییراتی بازنویسی شدند [۳] تا براساس [قانون تشکیلات و اختیارات سازمان](#)

۱. ماده (۶) _ صرف درآمد موقوفات به منظور بقای عین آنها بر سایر مصارف مقدم است و متولی موظف است موجبات آبادانی رقبات موقوفه را در جهت بهره‌برداری صحیح از آنها به منظور اجرای نیت واقف فراهم آورد.
۲. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۶۳/۱۰/۰۲.
۳. ماده (۹) متولی، امین موقوفه بوده و موظف است مطابق با قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه و سایر قوانین و مقررات مربوطه و در صورت ابهام و یا فقدان مقررات خاص، طبق احکام شرع و با عنایت کامل به مندرجات وقف‌نامه، موقوفه تحت تولیت خود را اداره کند و در حفظ عین، منافع، حقوق و حدود موقوفه اقدام و در اجرای نیت خیر واقف کوشش نماید.
۴. ماده (۱۹) _ مخارج هر موقوفه به شرح زیر است:
الف _ هزینه‌های مربوط به حفظ عین و بقای موقوفه و فراهم نمودن موجبات آبادانی رقبات آن.
ب _ تعمیرات جاری و هزینه‌های مربوط به بهره‌برداری از آن.
ج _ مالیات و عوارض و حق التولیه و حق النظاره و مخارج ثبتی و محاکماتی در صورت شمول.
د _ مصارف مقرر در وقف‌نامه و یا سیره جاریه.
۵. ماده (۲۱) _ در مورد تعمیر و عمران موقوفات و تأمین و انجام هزینه‌های مورد نیاز به ترتیب زیر اقدام خواهد شد:
الف _ در موقوفاتی که واقف درصدی از درآمد را برای تعمیر و امور عمرانی پیش‌بینی کرده باشد، طبق نیت واقف عمل خواهد شد.
ب _ در سایر موارد، برای انجام تعمیرات و عمران موقوفات با رعایت ماده (۶) قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه از درآمد موقوفه، هزینه‌های لازم تأمین و پرداخت خواهد شد.
ج _ ادارات اوقاف و متولیان می‌توانند در صورتی که مغایر وقف‌نامه نباشد، از طرق دیگر نظیر اخذ وام نیز برای این منظور استفاده نمایند.
۶. ماده (۲۲) _ در صورتی که منابع مذکور در ماده (۲۱) و عواید یک‌ساله موقوفه برای تعمیر یا بازسازی آن تکافو ننماید، متولیان و ادارات اوقاف و امور خیریه و امنا می‌توانند در آمد دو یا چند سال موقوفه را به اضافه عواید موجود به مصرف برسانند.
۷. ماده (۸۲) _ هرگاه واقف برای اداره کردن موقوفه ترتیب خاصی معین کرده باشد، متولی باید به همان ترتیب رفتار کند و اگر ترتیبی قرار نداده باشد، متولی باید راجع به تعمیر و اجاره و جمع‌آوری منافع و تقسیم آن بر مستحقین و حفظ موقوفه و غیره مثل وکیل امینی عمل نماید.
۸. ماده (۸۶) _ در صورتی که واقف ترتیبی قرار نداده باشد، مخارج تعمیر و اصلاح موقوفه و اموری که برای تحصیل منفعت لازم است، بر حق موقوف‌علیهم مقدم خواهد بود.
۹. مصوب مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۳۱۴/۰۸/۰۸.
۱۰. از این پس، با نام «سازمان اوقاف» در گزارش خواهد آمد.
۱۱. مشروح مذاکرات جلسات تصویب قانون اوقاف در مجلس شورای اسلامی به ریاست آیت‌الله هاشمی رفسنجانی (دوره اول - جلسه ۶۰۱).

حج و اوقاف و امور خیریه - به‌ویژه مواد (۱، ۳، ۷) - دو وظیفه کلی را برعهده بگیرد: اولاً، نظارت بر اداره تمامی موقوفات (اعم از متصرفی و غیر متصرفی) و ثانیاً، اداره بعضی موقوفات و اماکن مذهبی (حسب مفاد مندرج در ماده (۱) قانون مزبور). افزون بر این، مطابق با بند «ج» ماده (۷۵) «**قانون برنامه هفتم پیشرفت**»، سازمان اوقاف مکلف است «طرح احیا و فعال‌سازی موقوفات را با توجه به نیت واقفان تا پایان سال اول برنامه تهیه نموده و به تصویب هیئت‌وزیران برساند». بنابراین سازمان اوقاف - حسب مورد - به‌عنوان ناظر یا متولی موقوفات درباره حفظ عین موقوفات و اماکن مذهبی مسئولیت دارد.

شکل ۱. نمودار سهم منابع مختلف از درآمد موقوفات متصرفی (تصویر راست) و بقاع متبر که (تصویر سمت چپ) [۴]

۱. ماده (۱) از تاریخ تصویب این قانون سازمان اوقاف به «سازمان حج و اوقاف و امور خیریه» تغییر نام می‌یابد و امور ذیل به‌عهده این سازمان واگذار می‌گردد:
 - ۱_ اداره امور موقوفات عام که فاقد متولی بوده یا مجهول التولیه است و موقوفات خاصه، در صورتی که مصلحت وقف و بطون لاحق و یا رفع اختلاف موقوف علیهم متوقف بر دخالت ولی فقیه باشد.
 - ۲_ اداره امور اماکن مذهبی اسلامی که ترتیب خاصی برای اداره آنها داده نشده است، به استثنای مساجد و مدارس دینی و تکایا.
 - ۳_ اداره امور مؤسسات و انجمن‌های خیریه‌ای که از طرف دولت یا سایر مراجع ذیصلاح به سازمان محول شده یا بشود.
 - ۴_ اداره مؤسسات و انجمن‌های خیریه‌ای که به تشخیص دادستان محل فاقد مدیر باشد (تا تعیین تکلیف از طرف دادگاه) ضم‌الاین در مؤسسات و انجمن‌های خیریه‌ای که به تشخیص دادستان محل، مدیر آن فاقد صلاحیت باشد (تا تعیین تکلیف از طرف دادگاه) و همچنین است در صورت نبودن یا عدم صلاحیت ناظر (در مواردی که ناظر پیش‌بینی شده باشد).
 - ۵_ انجام امور مربوط به گورستان‌های متروکه موقوفه‌ای که متولی معین ندارند و اتخاذ تصمیم لازم در مورد آنها.
 - ۶_ کمک مالی در زمینه تبلیغ و نشر معارف اسلامی.
 - ۷_ اثلاث باقیه، محبوسات، ندور، صدقات و هر مال دیگری که به‌غیر از عنوان وقف برای امور عام‌المنفعه و خیریه اختصاص یافته، در حکم موقوفات عامه است و چنانچه فاقد متولی و متصدی باشد با اذن ولی فقیه، تحت اداره و نظارت سازمان اوقاف و امور خیریه قرار خواهد گرفت. رعایت مفاد اسناد تنظیمی مربوط به این اموال و رقبات اعم از وصیت‌نامه و حبس‌نامه و سیره جاریه در اداره امور و مصرف عواید آنها ضروری خواهد بود.
۲. ماده (۳) هر موقوفه دارای شخصیت حقوقی است و متولی یا سازمان حسب مورد نماینده آن می‌باشد.
۳. ماده (۳) هر موقوفه دارای شخصیت حقوقی است و متولی یا سازمان حسب مورد نماینده آن می‌باشد.
۴. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۴۰۳/۰۴/۱۸.

همان گونه که در شکل ۱ مشاهده می‌شود، بخش قابل توجهی از درآمد موقوفات متصرفی درآمدزابه فرایند اجاره‌دهی یعنی اجاره‌ها و پذیره‌ها بازمی‌گردد و بدیهی است که امکان اجاره‌دهی بدون حفظ عین یا بنای موقوفه، میسر نیست. همچنین در بقاع متبرکه نیز اگرچه اجاره‌ها و پذیره‌ها حدود ۱۰ درصد از کل درآمد را در برمی‌گیرند ولی کسب سایر منابع ذکر شده در شکل ۱، همانند هدایای نقدی و وجوه خاص بقاع، وابسته به حضور و ارتباط مردم با این مکان‌ها و در نتیجه، وابسته به سلامت بنای آنهاست. اهمیت این مسئله پس از بررسی روند شمار موقوفات و درآمدهای آنها و البته هزینه‌های حفظ و نگهداری‌شان در سال‌های اخیر، بیش از پیش درک می‌شود.

جدول ۱. شمار موقوفات و رقبات کشور در سال‌های مختلف [۵]

رقبات		موقوفات		سال
درصد رشد	تعداد	درصد رشد	تعداد	
-	۷۰,۰۰۰۰۰	-	-	۱۳۷۹
-	۷۳۳,۶۰۵	-	۱۰۳,۰۳۵	۱۳۸۱
-	۸۷۱,۸۸۱	-	۱۱۸,۳۷۰	۱۳۸۵
-	۱,۰۱۹,۵۴۰	-	۱۳۴,۷۱۱	۱۳۹۰
-	۹۷۲,۸۲۵	-	۱۸۹,۸۰۴	۱۳۹۵
۴۳,۴	۱,۳۹۵,۵۰۸	۲,۷	۱۹۵,۰۱۵	۱۳۹۶
-۸,۳	۱,۲۷۸,۸۶۴	۱	۱۹۶,۹۸۰	۱۳۹۷
۳,۵	۱,۳۲۳,۶۶۰	۳,۱	۲۰۳,۱۸۹	۱۳۹۸
۲,۱	۱,۳۵۲,۱۴۴	۱,۵	۲۰۶,۲۵۸	۱۳۹۹
۳	۱,۳۹۳,۲۹۹	۱,۵	۲۰۹,۳۴۵	۱۴۰۰
-۶,۳	۱,۳۰۵,۵۹۲	۱,۲	۲۱۱,۸۸۲	۱۴۰۱
-۱۷,۹	۱,۰۷۲,۲۵۰	۱	۲۱۴,۳۹۴	۱۴۰۲

براساس جدول ۱، به‌رغم رشد سریع موقوفات در دهه ۹۰، تعداد آنها در سال‌های اخیر رشد چندانی نداشته است. رشد منفی رقبات موقوفات در دو سال اخیر نیز پرسش‌هایی را برمی‌انگیزد: اینکه آیا کمتر شدن رقبات به اشتباه ثبت شده یا از بین رفته و واگذار شده‌اند؟ در هر صورت، بررسی عملکرد سازمان در این زمینه ضروری خواهد بود.

جدول ۲. مقایسه در صد هزینه‌های حفظ و نگهداری از کل درآمد موقوفات و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ [۴] (مبالغ به میلیون ریال)

بقاع متبرکه			موقوفات			سال
درصد هزینه از درآمد	کل درآمد (درصد رشد)	هزینه حفظ و نگهداری	درصد هزینه از درآمدها	کل درآمد (درصد رشد)	هزینه حفظ و نگهداری	
۰,۲	۱۳,۵۱۳,۹۸۳	۲۷,۰۰۰	۱۰	۴۰,۹۴۶,۲۸۹	۴,۰۸۱,۸۰۳	۱۴۰۲
۰	۱۹,۴۳۵,۰۴۵ (%۴۳,۸)	۰	۸,۴	۵۵,۳۰۸,۲۹۲ (%۳۵)	۴,۶۲۱,۱۱۷	۱۴۰۳

دیگر آنکه، نه تنها تعداد موقوفات در سال‌های اخیر رشد چندانی نداشته است، بلکه درصد هزینه‌های حفظ و نگهداری از کل درآمد موقوفات و بقاع متبر که نیز کاهش یافته است (جدول ۲). در چنین شرایطی مسئله عمران و آبادانی موقوفات و بقاع متبر که موجود بیش از پیش اهمیت می‌یابد.

از این رو، گزارش حاضر به دنبال بررسی اقدام‌ها و سازوکارهای سازمان اوقاف در رابطه با حفظ عین موقوفات و اماکن مذهبی است تا ضمن واکاوی وضع موجود و چالش‌های سازمان اوقاف در این زمینه، اقدام‌های ممکن و لازم برای رسیدن به پیش‌نیاز اصلی تحقق بند مذکور در [قانون برنامه هفتم پیشرفت](#) را پیشنهاد دهد.

دایره مفهومی «حفظ عین» در گزارش حاضر، دربرگیرنده موارد مندرج ذیل بخش «حمایت از عمران و حفظ عین موقوفات و بقاع متبر که» در «[آیین‌نامه‌های چگونگی هزینه‌کرد و جوه حاصل از حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل و میزان حق الزحمه امین یا هیئت‌امناهای اماکن مذهبی](#)» است که سالیانه توسط هیئت‌وزیران تصویب می‌شود. براساس جدول «ب» آخرین آیین‌نامه مصوب در تاریخ ۲۴ فروردین ماه ۱۴۰۴، حمایت از امور عمرانی و حفظ عین موقوفات عبارت است از: «۱. بازسازی، تعمیر، تجهیز و نگهداری بقاع متبر که و اماکن مذهبی اسلامی؛ ۲. احیا، عمران و آبادانی رقبات موقوفات و بقاع متبر که از جمله طرح‌های سرمایه‌گذاری، توسعه گردشگری مذهبی و تهیه طرح جامع عمرانی؛ ۳. اقدام‌ها و فعالیت‌های ثبتی در موقوفات، بقاع و اماکن متبر که؛ ۴. اقدام‌ها و فعالیت‌های حقوقی در موقوفات، بقاع و اماکن متبر که؛ ۵. جبران خدمت امین و هیئت‌امناهای موقوفات و بقاع متبر که (برای موقوفات فاقد درآمد)» [۶].

براین اساس، اولین بخش از نوشتار حاضر را گزارش ارقام و آمارهای مرتبط با محورهای مذکور تشکیل می‌دهند. پس از آن، مهم‌ترین چالش‌های این مسئله که حاصل بررسی اسناد و گزارش‌های موجود و البته مصاحبه با ذی‌نفعان مختلف (سازمان اوقاف، وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی،^۱ سمن‌های فعال در این زمینه و نخبگان دانشگاهی) بوده، بیان شده و در پایان، پیشنهادهای ممکن و راهبردی ارائه شده‌اند.

۱. از این پس، در گزارش با نام «وزارت میراث» از آن یاد خواهد شد.

۲. حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبر که در آینه ارقام

۲-۱. برنامه سازمان اوقاف در خصوص حفظ و نگهداری موقوفات در قوانین بودجه سالیانه

در قوانین بودجه سالیانه، عنوان برنامه‌ای که به‌طور مستقیم ناظر به حفظ عین موقوفات باشد، وجود ندارد. با این حال، جدول تکمیلی لایحه بودجه ۱۴۰۴ که اعتبارات دستگاه‌های تابعه بر حسب برنامه‌های آنها را نشان می‌دهد، محوری کلی با عنوان «راهبری، نظارت و اداره امور بقاع، اماکن مذهبی و موقوفات» درج شده که جزئیات آن به شرح زیر است:

جدول ۳. اعتبارات پیشنهادی برنامه‌های مرتبط با اداره موقوفات و بقاع متبر که در لایحه بودجه سال ۱۴۰۴ کل کشور (مبالغ به میلیون ریال)

جمع کل	اعتبارات تملک دارایی سرمایه‌ای			اعتبارات هزینه‌ای			عنوان دستگاه اجرایی / برنامه
	برآورد ۱۴۰۴	۱۴۰۳	۱۴۰۲	برآورد ۱۴۰۴	۱۴۰۳	۱۴۰۲	
۱,۴۱۵,۰۰۰ ^۱	سازمان اوقاف و امور خیریه						
۱,۳۱۰,۵۷۴	۱۵,۰۰۰	۸,۸۴۰	۹,۱۵۳	۱,۲۹۵,۵۷۴	۱,۲۳۳,۸۹۹	۸۱۷,۹۰۸	راهبری، نظارت و اداره امور بقاع، اماکن مذهبی و موقوفات

مأخذ: نگارنده.

با توجه به اینکه مبلغ برآورد پیشنهادی، با مبلغ مصوب در جدول ۷-ب «[قانون بودجه سال ۱۴۰۴ کل کشور](#)»^۲ تفاوت چندانی ندارد، گمان می‌رود که اعتبارات مصوب برای برنامه اداره امور بقاع و موقوفات، مطابق با جدول بالا باشد. در جدول حاضر، سهم هزینه‌های حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبر که از سایر هزینه‌ها نامشخص است و تاکنون گزارشی از هزینه‌کرد اعتبارات تخصیصی و جزئیات آن نیز در دست نیست. در واقع، در قوانین بودجه سالیانه، تنها هزینه‌های سازمان اوقاف ثبت و تعیین می‌شوند و اثری از هزینه‌های حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی در آنها دیده نمی‌شود؛ اما قوانین مزبور صراحتاً به وظیفه اصلی سازمان اوقاف مبنی بر اداره و نظارت بر اماکن مورد نظر، اشاره کرده‌اند.

۲-۲. آیین‌نامه چگونگی هزینه‌کرد وجوه حق التولیه، حق‌النظاره و هدایای مستقل و میزان حق‌الزحمه امین یا هیئت‌امناهای اماکن مذهبی

به استناد اصل (۱۳۸)^۳ «[قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران](#)» و تبصره «۱»^۴ ماده (۵) و ماده (۱۲)^۵ «[قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#)»، هیئت‌وزیران نحوه هزینه‌کرد وجوه حاصل از دریافت هدایا، حق التولیه و حق‌النظاره را به‌طور سالیانه تصویب می‌کند تا این وجوه توسط سازمان اوقاف به مصرف برسد. اگرچه گزارشی از عملکرد درآمدها و هزینه‌های پیش‌بینی شده در آیین‌نامه‌های هزینه‌کرد وجوه سال‌های مختلف، در دست نیست اما برآورد اعتبارات ناظر به محورهای مصارف این درآمدها و همچنین هزینه‌های فعالیت‌های مرتبط با حمایت از عمران و حفظ عین موقوفات و بقاع متبر که به شرح زیر است:

۱. اعداد مربوط به مجموع کل سازمان اوقاف، در برگیرنده موارد دیگری نیز می‌شود اما در اینجا، بنا بر موضوع گزارش، فقط اعداد مرتبط با اداره موقوفات و بقاع متبر که بیان شده‌اند.
۲. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۴۰۳/۱۱/۱۸.
۳. اصل (۱۳۸) - علاوه بر مواردی که هیئت‌وزیران یا وزیری مأمور تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی قوانین می‌شود، هیئت‌وزیران حق دارد برای انجام وظایف اداری و تأمین اجرای قوانین و تنظیم سازمان‌های اداری به وضع تصویب‌نامه و آیین‌نامه بپردازد. هر یک از وزیران نیز در حدود وظایف خویش و مصوبات هیئت‌وزیران حق وضع آیین‌نامه و صدور بخشنامه را دارد، ولی مفاد این مقررات نباید با متن و روح قوانین مخالف باشد. دولت می‌تواند تصویب برخی از امور مربوط به وظایف خود را به کمیسیون‌های متشکل از چند وزیر واگذار نماید. مصوبات این کمیسیون‌ها در محدوده قوانین، پس از تأیید رئیس‌جمهور لازم‌الاجراست. تصویب‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های دولت و مصوبات کمیسیون‌های مذکور در این اصل، ضمن ابلاغ برای اجرا به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی می‌رسد تا در صورتی که آنها را برخلاف قوانین بیابد، با ذکر دلیل برای تجدیدنظر به هیئت‌وزیران بفرستد.
۴. تبصره «۱» - نحوه انتخاب و برکناری و شرایط و حدود اختیارات و وظایف امین یا هیئت‌امنا و میزان حق‌الزحمه آنان و همچنین نظامات راجع به حفظ و نگهداری اماکن و اموالی که اداره آن به‌عهده سازمان حج و اوقاف و امور خیریه می‌باشد، به‌موجب آیین‌نامه‌هایی که براساس مقررات و سن و خصوصیات اماکن مربوط که به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد، خواهد بود.
۵. ماده (۱۲) - سازمان حج و اوقاف و امور خیریه و جوهی را که از محل هدایای مستقل و حق التولیه و حق‌النظاره دریافت می‌دارد، طبق بودجه‌ای که هر سال تنظیم و به تصویب هیئت‌دولت خواهد رساند، رأساً به مصرف می‌رساند.

جدول ۴. مصارف پیش‌بینی شده برای وجوه حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل [۶] (مبالغ به میلیون ریال)

سال ۱۴۰۳		سال ۱۴۰۲		محور هزینه
درصد از کل	مبلغ	درصد از کل	مبلغ	
۴۱,۷۰	۱۱,۱۲۵,۰۰۰	۹,۶۵	۳۳۳,۵۰۰	حمایت از برنامه‌های قرآنی
۳,۲۰	۸۵۳,۰۰۰	۸,۵۴	۲۹۵,۰۰۰	حمایت از عمران و حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه
۴۳,۹۴	۱۱,۷۲۲,۰۰۰	۲۷,۸۸	۹۶۳,۰۰۰	حمایت از نشر معارف اسلامی و تبلیغات مذهبی
۱,۵۰	۴۰۰,۰۰۰,۰۰	۸,۱۱	۲۸۰,۰۰۰	حمایت از فعالیت‌های اجتماعی
۹,۶۷	۲,۵۸۰,۰۰۰	۴۵,۸۲	۱,۵۸۳,۰۰۰	پشتیبانی از برنامه‌های مدیریتی، حفظ و اداره سازمان و اصحاب وقف
۲۶,۶۸۰,۰۰۰		۳,۴۵۴,۵۰۰		جمع کل

جدول ۴ نشان می‌دهد که برخلاف سال ۱۴۰۲ که هزینه‌های «پشتیبانی از برنامه‌های مدیریتی، حفظ و اداره سازمان و اصحاب وقف» بیشترین سهم از هزینه‌ها را داشتند، سازمان اوقاف در سال ۱۴۰۳، بیش از ۸۵ درصد هزینه کرد این وجوه را برای «حمایت از برنامه‌های قرآنی» و «حمایت از نشر معارف اسلامی و تبلیغات مذهبی» در نظر گرفته است. رشد ناگهانی این حوزه و کوچک شدن دیگر حوزه‌ها تأمل برانگیز است؛ چرا که وظیفه اداره، نظارت و نگهداری از موقوفات و اماکن مذهبی تنها به یک سازمان - یعنی سازمان اوقاف - سپرده شده، اما نهادهای دولتی و غیردولتی گوناگونی از جمله سازمان تبلیغات اسلامی و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در حوزه قرآن و نشر و معارف اسلامی ایفای نقش می‌کنند.

جدول ۵. فعالیت‌های پیش‌بینی شده برای وجوه حاصل از حق التولیه و حق النظاره و هدایا در محور حمایت از عمران و حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه در سال‌های مختلف [۶] (مبالغ به میلیون ریال)

فعالیت	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱	۱۴۰۲	۱۴۰۳	درصد رشد ^۱
حمایت از برنامه‌های بازسازی، تعمیر، تجهیز و نگهداری بقاع متبرکه و اماکن مذهبی اسلامی	۴۰,۰۰۰	۲۷,۰۰۰	۵۳,۰۰۰	۶۰,۰۰۰	۱۹۵,۰۰۰	۲۲۵
احیا، عمران و آبادانی رقبات موقوفات و بقاع متبرکه از جمله طرح‌های سرمایه‌گذاری، تهیه طرح جامع عمرانی	۷۸,۰۰۰	۱۰,۰۰۰	۱۲,۰۰۰	۷۰,۰۰۰	۱۸۰,۰۰۰	۱۵۷,۱۴
اقدام‌ها و فعالیت‌های ثبتي در موقوفات، بقاع و اماکن متبرکه ^۲	۳۰,۰۰۰	۴۵,۰۰۰	۷۰,۰۰۰	۱۰۰,۰۰۰	۳۳۸,۰۰۰	۲۳۸,۰۰
اقدام‌ها و فعالیت‌های حقوقی در موقوفات، بقاع و اماکن متبرکه از جمله دعاوی حقوقی و تنظیم لوایح	۱۰,۰۰۰	۶,۰۰۰	۱۰,۰۰۰	۳۵,۰۰۰	۸۵,۰۰۰	۱۴۲,۸۶
جبران خدمت امین و هیئت امنای موقوفات و بقاع متبرکه (برای موقوفات فاقد درآمد)	۱۵,۰۰۰	۱۵,۰۰۰	۲۰,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	۵۵,۰۰۰	۸۳,۳۳
جمع کل	۱۷۳,۰۰۰	۱۰۳,۰۰۰	۱۶۵,۰۰۰	۲۹۵,۰۰۰	۸۵۳,۰۰۰	۱۸۹,۱۵

۱. ستون درصد رشد برای مقایسه سال ۱۴۰۲ با ۱۴۰۳ در نظر گرفته شده است.

۲. شامل اخذ سند مالکیت، جمع‌آوری اسناد وقفی، طرح‌های تحول موقوفات، سامانه (سیستم) الکترونیکی اطلاعات جغرافیایی (GIS) و جانمایی و تطبیق وضعیت ملک (UTM).

همان گونه که در جدول ۵ دیده می‌شود، حمایت از برنامه بازسازی، تعمیر، تجهیز و نگهداری بقاع متبر که و اماکن اسلامی بعد از اقدام‌ها و فعالیت‌های ثبتي بیشترين درصد رشد را داشته است. کل اعتبارات پیش‌بینی شده حوزه عمرانی و حفظ عین موقوفات در سال ۱۴۰۳ نیز نزدیک به ۳ برابر سال ۱۴۰۲ بوده است. این در حالی است که مجموع درآمدها / هزینه‌ها^۱ ۷,۷ برابر شده‌اند. این بدان معناست که در سال ۱۴۰۳، سهم این قبیل هزینه‌ها از کل مصارف با کاهش ۵,۵ درصدی نسبت به سال ۱۴۰۲، به حدود ۳ درصد رسیده است. علاوه بر محورهای جدول ۵، بخشی از هزینه‌های مدیریتی، حفظ و اداره سازمان و اصحاب وقف همانند «جبران خدمت و افزایش بهره‌وری کارکنان، بازنشستگان، اصحاب وقف و بقاع متبر که و اماکن مذهبی اسلامی» یا «حفظ و نگهداری املاک استیجاری اوقفي در اختیار سازمان» به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در حفظ عین موقوفات متصرفی مؤثرند. با کاهش تقریباً ۳۵ درصدی سهم این هزینه‌ها، می‌توان چنین نتیجه گرفت که اگرچه در مجموع مبالغ هزینه‌های حفظ و نگهداری رشد قابل توجهی داشته‌اند، اما درصد هزینه‌های حفظ و نگهداری عین موقوفات و بقاع متبر که از مجموع درآمدها در سال ۱۴۰۳، به‌طرز چشمگیری کمتر از سال قبل است.

۲-۳. جداول عملکرد مالی موقوفات و بقاع متبر که در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳

ابتدای سال ۱۴۰۴، سازمان اوقاف جداولی از عملکرد درآمد و هزینه‌های موقوفات متصرفی و اشتراک‌التولیه و بقاع متبر که در سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ منتشر کرده است که موارد مرتبط با امور عمرانی و حفظ عین آنها در ادامه آمده است.

۱-۳-۲. درآمد موقوفات متصرفی و بقاع متبر که کل کشور

بر اساس جدول ۶، در سال ۱۴۰۳، درآمد موقوفات متصرفی و اشتراک‌التولیه ۳۴,۲۴ درصد رشد داشته و از حدود ۴ هزار میلیارد تومان به ۵,۵ هزار میلیارد تومان رسیده است. درآمد بقاع متبر که نیز در سال ۱۴۰۳ نزدیک به ۲ هزار میلیارد تومان برآورد شده است. وجوه اجاره و پذیره تقریباً ۸۰ درصد از مجموع درآمدهای موقوفات را پوشش می‌دهند و مهم‌ترین منابع درآمدی موقوفات به شمار می‌روند؛ در حالی که در بقاع متبر که، «وجوه خاص بقاع متبر که» و «هدایای نقدی» از اهمیت بالایی برخوردارند و نزدیک به ۴۰ درصد درآمد آنها را تأمین می‌کنند [۴].

۱. مجموع درآمدها و هزینه‌های پیش‌بینی شده در آیین‌نامه مورد نظر، یکی است.

جدول ۶. مقایسه مهم‌ترین منابع درآمد موقوفات متصرفی و اشتراک‌التولیه و بقاع متبرکه (۴) [مبالغ به میلیون ریال]

محل	منبع درآمدی	سال ۱۴۰۲	سال ۱۴۰۳	درصد رشد
موقوفات	وجوه اجاره	۹,۸۱۵,۵۲۹	۱۴,۷۲۱,۶۸۵	۴۹,۹۸
	وجوه پذیره	۲۴,۵۴۶,۳۵۸	۲۹,۰۸۵,۱۶۶	۱۸,۴۹
	وجوه سود سرمایه‌گذاری	۹۲,۲۵۱	۱,۱۸۰,۵۷۵	۱۱۷۹,۷۴
	وجوه هدایای نقدی	۲,۱۲۴,۴۴۸	۱,۹۲۲,۱۱۰	-۹,۵۲
	جمع درآمدها ^۱	۴۰,۹۴۶,۲۸۹	۵۵,۳۰۸,۲۹۲	۳۵,۰۸
بقاع متبرکه	وجوه اجاره	۹۸۶,۷۵۲	۱,۶۲۶,۹۱۳	۶۴,۸۸
	وجوه پذیره	۱۵۱,۴۳۴	۱۳۳,۴۳۹	-۱۱,۸۸
	وجوه سود سرمایه‌گذاری	۱۲	۵۸,۵۲۰	۴۸۷۵,۶
	وجوه هدایای نقدی	۲,۴۰۹,۶۳۵	۳,۸۰۹,۰۶۳	۵۸,۰۸
	جمع درآمدها	۱۳,۵۱۳,۹۸۳	۱۹,۴۳۵,۰۴۵	۴۳,۸۱
سایر منابع	تبلیغات فرهنگ وقف	۱,۱۱۸	۷۷۱	-۳۱,۰۲
	فرهنگی بقاع	۱,۵۰۲	۳,۴۱۹	۱۲۷,۶۴
	فرهنگی بقعه شهرستان	۴۳	۱۹۲	۳۴۸,۰۲
	حق‌التولیه موقوفات متصرفی	۲,۳۶۳,۲۳۵	۲,۸۸۲,۴۸۳	۲۱,۹۷
	حق‌التولیه موقوفات غیر متصرفی	۳۵۳,۶۴۹	۴۹۵,۹۳۲	۴۰,۲۳
	حق‌التولیه بقاع متبرکه	۹۹۲,۱۵۷	۱۳۶,۷۵۰	-۸۶,۲۲
	جمع درآمدها	۹,۰۷۱,۲۲۷	۱۰,۵۴۳,۷۴۸	۱۶,۲۳
جمع کل	۶۳,۵۳۱,۴۹۹	۸۵,۲۸۷,۰۸۶	۳۴,۲۴	

۲-۳-۲. دارایی‌های مشهود موقوفات متصرفی و بقاع متبرکه کل کشور

دارایی مشهود به آن دسته از دارایی‌ها گفته می‌شود که ماهیت فیزیکی داشته و می‌توان آنها را لمس، مشاهده یا اندازه‌گیری کرد. امور مرتبط با حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه ناظر به این قسم از دارایی‌هاست. در جدول ۷، ارزش مهم‌ترین دارایی‌های مشهود موقوفات و بقاع متبرکه در سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ دیده می‌شود:

۱. در اینجا، جهت اختصار به مهم‌ترین عناوین درآمدی اشاره شده است، اما در ردیف جمع درآمدها و جمع کل، تمامی عناوین لحاظ شده‌اند. برای مشاهده جداول کامل به پیوست مراجعه کنید.

جدول ۷. مقایسه برخی از دارایی‌های مشهود موقوفات و بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (مبالغ به میلیون ریال)

محل	عنوان دارایی	سال ۱۴۰۲				سال ۱۴۰۳			
		ثبت‌شده	استهلاک دارایی	مانده دارایی	درصد از کل	ثبت‌شده	استهلاک دارایی	مانده دارایی	درصد از کل
موقوفه	اموال غیرمنقول - زمین	۶۰۰,۷۲۸,۷۸۱	۱۱,۹۲۸,۲۲۸	۵۸۸,۷۹۷,۵۵۳	۹۵,۲۵	۵۹۵,۶۵۵,۵۹۵	۴,۸۸۰,۸۸۵	۵۹۰,۷۷۴,۷۱۰	۹۴,۴۷
	اموال غیرمنقول - اعیانی	۲۷,۶۴۵,۷۸۵	۲۲۳,۴۲۳	۲۷,۴۲۲,۳۶۳	۴,۴۴	۳۲,۲۶۴,۶۱۷	۶۷۸,۰۵۵	۳۱,۵۸۶,۵۶۲	۵,۰۵
	اموال منقول - تأسیسات	۱۷۲,۸۸۹	۴,۹۹۴	۱۶۷,۸۹۵	۰,۰۳	۳۴۵,۲۳۶	۱,۰۲۷	۳۴۴,۲۰۹	۰,۰۶
	اموال منقول - ماشین‌آلات	۳۳,۵۳۱	۴۲۴	۳۳,۱۰۸	۰,۰۱	۱۴۰,۵۷۱	۰	۱۴۰,۵۷۱	۰,۰۲
	اموال منقول - اثاثیه و منصوبات	۱,۲۰۱,۰۱۸	۱۸,۹۶۱	۱,۱۸۲,۰۵۷	۰,۱۹	۱,۶۰۲,۶۰۵	۸,۶۴۲	۱,۵۹۳,۹۶۳	۰,۲۵
	اموال منقول - ابزارآلات و تجهیزات	۱۷۹,۸۶۲	۴,۰۹۷	۱۷۵,۷۶۵	۰,۰۳	۲۶۹,۶۶۰	۱۰۲	۲۶۹,۵۵۸	۰,۰۴
	جمع کل	۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳	۱۲,۱۸۰,۹۱۴	۶۱۸,۱۷۲,۶۰۹		۶۳۰,۹۲۰,۴۸۰	۵۵۷۰,۳۹۰	۶۲۵,۳۵۰,۰۹۱	
بقاع متبرکه	اموال غیرمنقول - زمین	۱۸,۴۳۲,۸۱۶	۷۷۵,۱۱۴	۱۷,۶۵۷,۷۰۳	۷۷,۶۱	۱۷,۷۲۶,۹۴۷	۲۴,۹۴۶	۱۷,۷۰۲,۰۰۱	۷۴,۵۵
	اموال غیرمنقول - اعیانی	۲,۳۸۹,۰۰۳	۳۹,۸۹۶	۲,۳۴۹,۱۰۷	۱۰,۳۲	۲,۴۲۱,۱۴۵	۱,۵۲۳	۲,۴۱۹,۶۲۲	۱۰,۱۹
	اموال منقول - تأسیسات	۱۳۹,۲۲۰	۱,۲۴۳	۱۳۷,۹۷۷	۰,۶۱	۳۰۹,۱۰۲	۲,۱۲۸	۳۰۶,۹۷۳	۱,۲۹
	اموال منقول - ماشین‌آلات	۳۵,۱۶۵	۸۸	۳۵,۰۷۷	۰,۱۵	۵۶,۱۸۴	۵۷۹	۵۵,۶۰۵	۰,۲۳
	اموال منقول - اثاثیه و منصوبات	۲۱,۴۹۹,۰۶۶	۱۳,۷۳۴	۲,۱۳۶,۱۷۳	۹,۳۹	۲,۷۷۳,۱۵۳	۳۴,۷۸۴	۲,۷۳۸,۳۶۸	۱۱,۵۳
	اموال منقول - ابزارآلات و تجهیزات	۱۱۴,۸۹۵	۱۵۷	۱۱۴,۷۳۹	۰,۵۰	۱۶۱,۵۸۲	۷۵۸	۱۶۰,۸۲۴	۰,۶۸
	اموال منقول - وسایط نقلیه	۷۴,۲۰۵	۲,۱۲۶	۷۲,۰۷۹	۰,۳۲	۹۶,۱۹۱	۳۵۲	۹۵,۹۸۰	۰,۴۰
جمع کل	۲۳,۵۸۶,۱۷۱	۸۳۳,۲۵۶	۲۲,۷۵۳,۰۵۵		۲۳,۸۱۰,۰۴۸	۶۵,۱۶۴	۲۳,۷۴۵,۰۲۴		

سال ۱۴۰۳				سال ۱۴۰۲				عنوان دارایی	محل
درصد از کل	مانده دارایی	استهلاک دارایی	ثبت شده	درصد از کل	مانده دارایی	استهلاک دارایی	ثبت شده		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	اموال غیر منقول - زمین	سایر منابع
۰,۲۰	۱,۲۰۰	۰	۱,۲۰۰	۰,۲۰	۱,۲۰۰	۰	۱,۲۰۰	اموال غیر منقول - اعیانی	
۴,۳۸	۲۶,۹۶۴	۱	۲۶,۹۶۴	۷,۲۴	۴۴,۱۰۱	۰	۴۴,۱۰۱	اموال منقول - تأسیسات	
۳,۷۱	۲۲,۸۱۴	۸۰	۲۲,۸۱۴	۱,۴۴	۸,۷۴۷	۸۰	۸,۷۴۷	اموال منقول - ماشین‌آلات	
۷۵,۱۴	۴۶۲,۳۴۹	۱,۰۳۵	۴۶۳,۳۸۴	۷۴,۲۵	۴۵۲,۰۸۹	۱۳۴	۴۵۲,۱۹۲	اموال منقول - اثاثیه و منصوبات	
۳,۷۴	۲۳,۰۲۸	۱۰	۲۳,۰۳۸	۳,۵۵	۲۱,۶۴۱	۱۰	۲۱,۶۴۱	اموال منقول - ابزار آلات و تجهیزات	
۱۲,۶۲	۷۷,۶۴۹	۶,۳۱۱	۷۹,۹۱۰	۱۳,۰۹	۷۹,۶۹۱	۴,۵۴۸	۸۱,۷۴۸	اموال منقول - وسایط نقلیه	
۶۱۵,۳۰۲	۷,۴۳۷	۶۱۸,۶۰۸	۶۰۸,۸۷۵	۴,۷۷۲	۶۱۱,۰۳۵			جمع کل	
۶۴۹,۷۱۰,۴۱۷	۵,۶۴۲,۹۹۰	۶۵۵,۳۴۹,۱۳۶	۶۴۱,۵۳۴,۵۳۸	۱۳,۰۱۸,۹۴۲	۶۵۴,۵۵۰,۷۲۹			مجموع	

بیش از ۹۵ درصد از دارایی‌های موقوفات و نزدیک به ۷۸ درصد از دارایی‌های بقاع متبرکه را «اموال غیر منقول-زمین» تشکیل می‌دهند. در موقوفات پس از زمین، اعیان آنها بیشترین سهم از دارایی‌های مشهود را دارند. در بقاع متبرکه نیز سهم اعیان و همچنین اثاثیه و منصوبات آنها هر کدام نزدیک به ۱۰ درصد است که در رتبه‌های دوم و سوم ارزش دارایی قرار می‌گیرند.

۳-۲. هزینه‌های موقوفات متصرفی و بقاع متبرکه کل کشور

جزئیات هزینه‌های مرتبط با حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه کل کشور در جدول زیر مشاهده می‌شود:

جدول ۸. هزینه‌های مرتبط با حفظ عین موقوفات متصرفی و بقاع متبرکه و نگهداری از آنها [۴]

نوع	عنوان حساب	سال ۱۴۰۲		سال ۱۴۰۳		درصد رشد
		مبلغ (ریال)	درصد از کل هزینه‌ها	مبلغ (ریال)	درصد از کل هزینه‌ها	
موقوفه	هزینه حفظ و نگهداری	۴,۰۸۱,۸۰۲,۵۹۸,۵۳۵	۲۰,۵۴	۴,۶۲۱,۱۱۷,۳۰۴,۲۳۹	۱۵,۸۳	۱۳,۲۱
	هزینه‌های ماده (۸) قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف	۰	۰	۰	۰	-
	هزینه‌های امور حقوقی و ثبتی	۸۶۰,۳۳۵,۰۸۰,۳۰۴	۴,۳۳	۱,۰۹۲,۹۱۶,۸۵۵,۲۴۱	۳,۷۴	۲۷,۰۳
	هزینه‌های حقوق اوقافی	۰	۰	۰	۰	-
	جمع کل ^۲	۱۹,۸۷۰,۷۴۶,۶۵۷,۹۵۵		۲۹,۱۹۸,۷۶۵,۵۱۰,۰۷۷		۴۶,۹۴
بقاع متبرکه	هزینه حفظ و نگهداری	۲۷,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۰,۲۵	۰	۰	-۱۰۰
	هزینه‌های ماده (۸) قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف	۰	۰	۰	۰	۰
	هزینه‌های امور حقوقی و ثبتی	۵۷,۰۰۵,۴۰۲,۵۷۰	۰,۵۳	۶۵,۶۶۱,۹۹۸,۳۳۲	۰,۴۳	۱۵,۱۹
	هزینه‌های حقوق اوقافی	۰	۰	۰	۰	۰
	جمع کل	۱۰,۷۵۰,۷۱۷,۴۷۲,۸۶۴	۱۰۰	۱۵,۱۹۸,۳۵۸,۵۰۸,۱۰۷	۱۰۰	۴۱,۳۷
سایر منابع	هزینه حفظ و نگهداری	۰	۰	۳۲۵,۰۲۱,۰۰۰	۰,۰۰۲	-
	هزینه‌های ماده (۸) قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف	۰	۰	۰	۰	۰
	هزینه‌های امور حقوقی و ثبتی	۴۴۲,۶۳۷,۵۹۴,۳۰۰	۳,۳۴	۴۴۲,۹۱۳,۶۰۵,۹۳۴	۳,۴۰	۰,۰۶
	حقوق اوقافی	۰	۰	۰	۰	۰
	جمع کل	۱۳,۲۳۶,۹۸۶,۲۷۲,۵۸۷		۱۳,۰۲۲,۹۲۰,۳۰۴,۱۱۳		-۱,۶۲
	جمع کل هزینه‌های مرتبط با حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه	۵,۴۶۸,۷۸۰,۶۷۵,۷۰۹	۱۲,۴۷	۶,۲۲۲,۹۳۴,۷۸۴,۷۴۶	۱۰,۸۴	۱۳,۷۹
	مجموع هزینه‌ها	۴۳,۸۵۸,۴۵۰,۴۰۳,۴۰۶		۵۷,۴۱۷,۰۴۴,۳۲۲,۲۹۷		۳۰,۹۱

۱. ماده (۸) - درآمد موقوفات مجهول‌المصرف و موقوفاتی که به صیغه مبرآت مطلقه وقف شده، قابل مصرف در تحقیق و تبلیغ و نشر کتب در زمینه معارف اسلامی و عمران موقوفات می‌باشد و زیر نظر سازمان به مصرف می‌رسد.
۲. در اینجا جمع کل هزینه‌ها عم از امور عمرانی و غیر از آن در نظر گرفته شده است. برای مشاهده جزئیات کامل جدول، به پیوست مراجعه شود.

براساس جدول ۸، نزدیک به یک پنجم از هزینه‌های موقوفات در دو سال اخیر، صرف امور مرتبط با عمران و حفظ عین آنها می‌شود، در حالی که در بقاع متبرکه سهم این قبیل هزینه‌ها حدود ۱ درصد بیان شده است. همچنین هزینه حفظ و نگهداری بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۳ صفر ریال گزارش شده که اگر درست نباشد، عملکرد سازمان اوقاف در جمع‌آوری و ارائه گزارش مورد سؤال است و اگر اعداد به درستی ثبت شده باشند، تردیدهای جدی در کارآمدی شیوه مدیریت اماکن مذهبی به وجود خواهد آمد. گفتنی است اگرچه مجموع هزینه‌های حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۳ بیش از ۱۳ درصد رشد داشته است، اما درصد آن از کل درآمد موقوفات و بقاع متبرکه که از ۱۰ به حدود ۸،۴ کاهش یافته است (جدول ۲). این کاهش می‌تواند تحت شرایطی به معنای نادیده گرفتن برخی هزینه‌های ضروری بوده و در مواقعی، ممکن است نتیجه روندهای موفق حفظ و نگهداری باشد. تحلیل بیشتر این مسئله نیازمند داده‌های بیشتری از ریز هزینه‌ها و وضعیت عین موقوفات یا بقاع متبرکه در سطح کشور است که به‌رغم پیگیری‌ها، داده‌ای از سوی سازمان اوقاف به دست نرسید [۷].

۳. چالش‌های سازمان اوقاف و امور خیریه در حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه و نگهداری از آنها

۳-۱. ناتوانی سازوکارهای موجود برای تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری

۳-۱-۱. درآمد ناکافی موقوفات و بقاع متبرکه کشور

براساس ماده (۶) [قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#) و همچنین ماده (۲۱) آیین‌نامه اجرایی آن، تأمین هزینه‌های عمرانی موقوفات متصرفی و غیرمتصرفی در مرحله اول از درآمد موقوفات انجام می‌شود. از این رو، سازمان اوقاف بخشی از درآمدهای موقوفات متصرفی را براساس نیاز و فوریت امور عمرانی کنار گذاشته و ذخیره می‌کند تا در مواقع نیاز صرف شوند. ولی تاکنون سیاست‌های سازمان اوقاف جهت افزایش بهره‌وری اقتصادی موقوفات به دلایل مختلفی همانند: تصدی‌گری در اداره موقوفات و اماکن مذهبی [۸]، ناکامی در استقرار روش‌های درآمدزایی جایگزین اجاره‌داری [۹] و تناسب نداشتن برخی موقوفه‌ها با ساختار شهری [۱۰] به‌طور چشمگیری محقق نشده است. از این رو، همه موقوفات به درآمدزایی نرسیده و یا درآمد آنها اندک است. بنابراین، ذخیره عواید یک یا چندساله موقوفه، مطابق با تبصره ماده (۶) [قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#) نیز کارگشا نخواهد بود.

در بقاع متبرکه نیز وضعیت چنین است. همان‌گونه که در جدول ۹ مشاهده می‌شود، از ۸،۷۶۷ بقعه ثبت‌شده در سازمان اوقاف، بیش از ۵۰ درصد آنها درآمد ندارند.

جدول ۹. تعداد بقاع متبرکه استان‌ها بر پایه سطح درآمد بر اساس سامانه سازمان اوقاف [۷]

شاخص کشوری (سطح سه)	شاخص استانی (سطح دو)	شاخص کشوری (سطح یک)	فاقد درآمد	دارای درآمد		تعداد کل	استان
				درصد	تعداد		
۴۰	۴	۴	۱۵۲	۲۴	۴۸	۲۰۰	آذربایجان شرقی
۱۸	۴	۱	۷۵	۲۳,۴۷	۲۳	۹۸	آذربایجان غربی
۴۴	۵	۱	۱۲۱	۲۹,۲۴	۵۰	۱۷۱	اردبیل
۳۴۷	۳۵	۱۴	۳۱۷	۵۵,۵۴	۳۹۶	۷۱۳	اصفهان
۳۰	۲	۶	۴۵	۴۵,۷۸	۳۸	۸۳	البرز
۲۹	۱۰	۳	۱۱	۷۹,۲۵	۴۲	۵۳	ایلام
۵۴	۵	-	۳۱۶	۱۵,۷۳	۵۹	۳۷۵	بوشهر
۱۲۲	۳۹	۴۱	۱۱۱	۶۴,۵۴	۲۰۲	۳۱۳	تهران
۷۲	۵	۲	۱۷	۸۲,۲۹	۷۹	۹۶	چهارمحال و بختیاری
۶۳	۱۲	۵	۱۵	۸۴,۲۱	۸۰	۹۵	خراسان جنوبی
۱۶۱	۱۹	۱۳	۱۱۱	۶۳,۴۹	۱۹۳	۳۰۴	خراسان رضوی
۵۷	۱	۲	۱۰۳	۳۶,۸۱	۶۰	۱۶۳	خراسان شمالی
۹۰	۱۲	۹	۳۰۶	۲۶,۶۲	۱۱۱	۴۱۷	خوزستان
۲۵	۳	۳	۱۰۱	۲۳,۴۸	۳۱	۱۳۲	زنجان
۷۶	۹	۳	۷۷	۵۳,۳۳	۸۸	۱۶۵	سمنان
۱۰	۱	۱	۳	۸۰,۰۰	۱۲	۱۵	سیستان و بلوچستان
۳۸۷	۲۳	۱۱	۸۸۲	۳۲,۳۱	۴۲۱	۱,۳۰۳	فارس
۷۹	۵	۴	۱۲۶	۴۱,۱۲	۸۸	۲۱۴	قزوین
۳۵	۱۷	۱۳	۴۲	۶۰,۷۵	۶۵	۱۰۷	قم
۱۱	-	۱	۵۸	۱۷,۱۴	۱۲	۷۰	کردستان
۱۳۲	۲۱	۱۴	۳۰	۸۴,۷۷	۱۶۷	۱۹۷	کرمان
۲۶	۱۰	۱	۳۰	۵۵,۲۲	۳۷	۶۷	کرمانشاه
۱۰۸	۱۰	۲	۹۹	۵۴,۷۹	۱۲۰	۲۱۹	کهگیلویه و بویر احمد
۶۳	۱۲	۴	۴۷	۶۲,۷۰	۷۹	۱۲۶	گلستان
۷۲۱	۱۸	۱۲	۱۶۵	۸۱,۹۹	۷۵۱	۹۱۶	گیلان
۶۹	۷	۶	۲۵	۷۶,۶۴	۸۲	۱۰۷	لرستان
۶۰۸	۴	۹	۷۳۶	۴۵,۷۶	۶۲۱	۱,۳۵۷	مازندران

شاخص کشوری (سطح سه)	شاخص استانی (سطح دو)	شاخص کشوری (سطح یک)	فاقد درآمد	دارای درآمد		تعداد کل	استان
				درصد	تعداد		
۱۴۰	۱۴	۶	۹۱	۶۳,۷۵	۱۶۰	۲۵۱	مرکزی
۶۳	۹	۲	۸۴	۴۶,۸۴	۷۴	۱۵۸	هرمزگان
۸۲	۹	۱	۱۰۶	۴۶,۴۶	۹۲	۱۹۸	همدان
۵۶	۱۸	۳	۷	۹۱,۶۷	۷۷	۸۴	یزد
۳,۸۱۸	۳۴۳	۱۹۷	۴,۴۰۹	۴۹,۷۱	۴,۳۵۸	۸,۷۶۷	جمع کل

از میان موارد دارای درآمد، تنها ۵ درصد جزو سطح یک درآمدی به شمار می‌روند و بیشتر آنها (حدود ۸۷ درصد) شاخص کشوری سطح سه (کم درآمد) دریافت کرده‌اند.^۱ مهم‌ترین علت این مسئله آن است که تکیه اصلی درآمدزایی بقاع متبر که بر وجوهات مردمی - همانند نذورات، خیرات و صدقات - بوده (شکل ۱) که بخشی از بقاع متبر که به خاطر استقرار در مناطق محروم و روستاها، قدیمی بودن بناها و یا ناشناختگی آنها از این قبیل درآمدها برخوردار نمی‌شوند. همچنین، در موارد متعددی، امامزاده‌های کمتر شناخته شده، تحت تأثیر امامزاده‌های پر رفت و آمد قرار گرفته و تفاوت کم و بیش زیادی در توزیع وجوه مردمی بین آنها وجود دارد، به گونه‌ای که تمایل مردم برای پرداخت به امامزاده‌های نام‌آشنا تر بیشتر از سایرین است [۷].

۲-۱-۳. اعتبارات محدود و ناکافی برای اعطای وام به موقوفات

در هر صورت، در موارد پرشماری، تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری - به ویژه امور عمرانی - به منابعی بیش از درآمد موقوفات یا اماکن مذهبی نیاز دارد. در بند «ج» ماده (۲۱) «آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه»^۲ اجازه دریافت وام به متولیان و ادارات اوقاف داده شده است. بخشی از این وام‌ها می‌تواند توسط «صندوق قرض الحسنه مهر ماندگار» سازمان اوقاف به موقوفات اعطا شود. بر اساس اظهارات مدیر این صندوق، نزدیک به ۶۰۰ میلیارد ریال تسهیلات اعطا کرده که نزدیک به ۸۰ درصد آن در زمینه اشتغال‌زایی بوده است.^۴ آمار از میزان بر خورداری موقوفات از وام‌های این صندوق یا هر مؤسسه مالی دیگری جهت حفظ عین موقوفه در دسترس نیست اما با توجه به اینکه حدود ۲۱۱ هزار موقوفه و حدود یک میلیون و سیصد هزار رقبه در کشور وجود دارد [۵] و هزینه‌های سالیانه حفظ و نگهداری بخشی از موقوفات و بقاع متبر که بیش از ۵۰۰ میلیارد تومان است [۶]، گمان می‌رود که منابع مالی مورد نیاز برای حفظ عین موقوفات (تعمیر، نگهداری، مرمت و بازسازی) بسیار بیشتر از توان صندوق مهر ماندگار یا بودجه مصوب سازمان اوقاف (۱۴۱,۵ میلیارد تومان [۱۱]) باشد [۱۲].^۵

در تاریخ ۷ مهر ماه ۱۳۸۸ طرحی با عنوان «طرح اعطای تسهیلات برای امور وقفی»^۶ به مجلس پیشنهاد شد. هدف طرح مذکور اعطای تسهیلات به واقفانی بود که دستگاه‌های اجرایی از احداث ساختمان و تجهیزات آن منتفع می‌شدند. در ماده (۱) طرح پیشنهادی چنین آمده است: «بانک‌های دولتی مکلف‌اند تسهیلات مورد نیاز واقفان برای احداث ساختمان‌ها، تجهیزات و تأسیسات وقفی را در قالب طرح‌ها و

۱. سطح ۱ درآمدی شامل مواردی است که درآمد آنها دست کم ۲۰۰ میلیون تومان در سال است و مازاد بر نیازهای اولیه خود درآمد دارند. سطح ۳ درآمدی شامل مواردی است که سطح درآمدی آنها کمتر از ۱۰۰ میلیون تومان در سال و کمتر از نیازهای اولیه بقعه است [۷].

۲. ج- ادارات اوقاف و متولیان می‌توانند در صورتی که معایر وقف‌نامه نباشد، از طرق دیگر نظیر اخذ وام نیز برای این منظور استفاده نمایند.

۳. مصوت هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۶۵/۰۲/۱۰.

۴. مدیرعامل صندوق قرض الحسنه مهر ماندگار سازمان اوقاف: ۴۸۰ میلیارد ریال تسهیلات اشتغال‌زایی پرداخت شد. (oghaf.ir)

۵. با فرض کمترین هزینه ممکن، اگر هر کدام از موقوفات کشور سالانه یک میلیون تومان هزینه حفظ، تعمیر، نگهداری، مرمت و بازسازی نیاز داشته باشند، به حدوداً ۲۰۰ میلیارد بودجه احتیاج است.

۶. در تاریخ ۱۳۸۸/۰۷/۰۷ توسط مجلس شورای اسلامی اعلام وصول گردید.

پروژه‌های مصوب دستگاه‌های اجرایی تا سقف زمانی پانزده سال تأمین و پرداخت کنند». این طرح با مخالفت هیئت وزیران [۱۳] و کمیسیون اقتصادی مجلس وقت مواجه شد. دلایل رد کمیسیون عبارت بودند از: اولاً مصلحت نبودن افزودن تعهدات جدید به بانک‌ها در شرایط کنونی و ثانیاً جلوگیری از دولتی شدن نهاد مردمی وقف [۱۴].

۳-۱-۳. ظرفیت محدود بنیاد عمران موقوفات به نسبت گستردگی موقوفات و بقاع متبرکه

بخشی از امور عمرانی موقوفات توسط «مؤسسه بنیاد توسعه و عمران موقوفات کشور»^۱ انجام می‌شود که زیر نظر رئیس سازمان اوقاف است. این مؤسسه در ابتدا، «صندوق عمران موقوفات کشور» نام داشت که با هدف تأمین منابع مالی امور عمرانی موقوفات کشور و در تاریخ ۸ آبان ماه ۱۳۶۴ ایجاد شد و سپس در سال ۱۳۸۹ به مؤسسه‌ای عمرانی و اقتصادی با نام فعلی تغییر یافت. در اساسنامه این مؤسسه، «کمک به عمران، احیا، توسعه، بازسازی و مرمت موقوفات کشور» جزو اهداف ذکر شده است [۱۵]. همچنین در ماده (۲۹) آن چنین آمده است: «سود سالیانه مؤسسه پس از کسر هزینه‌های مربوطه و ذخیره افزایش سرمایه، به مصرف کمک به عمران موقوفات کشور می‌رسد».

شواهد حاکی از آن است که بنیاد عمران موقوفات بیشتر در زمینه اجرای امور عمرانی به‌عنوان بازوی سازمان اوقاف عمل کرده، به‌گونه‌ای که پروژه‌های عمرانی موقوفات به این بنیاد سپرده می‌شود. بنیاد عمران موقوفات با جلب مشارکت بخش خصوصی، پروژه‌های متعدد و مختلفی را در کشور تا جایی انجام می‌دهد که به دلیل فراوانی پروژه‌های عمرانی، انجام این کار از توان آن خارج شده و بخشی از پروژه‌های محوله ناتمام باقی می‌ماند [۱۷]. اما به اذعان مسئولان بنیاد، راهبرد بنیاد در سال‌های اخیر تغییر کرده و از نقش تصدی‌گری به تنظیم‌گری و نظارت روی آورده است؛ چنان‌چه با راه‌اندازی شرکت‌های زیرمجموعه و همچنین همکاری مؤثر با بخش خصوصی، بیشتر در نقش مدیر پروژه و هماهنگ‌کننده ایفای نقش می‌کند. اگرچه در رویکرد جدید، کارآمدی بنیاد نسبت به گذشته بیشتر شده است، اما بیشتر در نقش مولد و فعال ساز موقوفات ایفای نقش می‌کند. البته که مولدسازی موقوفات به‌طور غیرمستقیم حفظ عین موقوفات را در پی خواهد داشت اما با توجه به فراوانی، گستردگی و پراکندگی موقوفات در سطح کشور، ظرفیت بنیاد در تأمین منابع مورد نیاز برای مولدسازی یا حفظ عین موقوفات محدود خواهد بود و سازمان اوقاف به سازوکار اداره دیگری (در کنار این راهبرد) برای بهره‌ورسازی یا تأمین مالی هزینه‌های موقوفات نیاز دارد؛ به‌ویژه آنکه این بنیاد به‌صورت تخصصی بر موقوفات تمرکز دارد و امور حفظ و نگهداری بقاع متبرکه که با مدیریت اداره کل بقاع متبرکه و اماکن مذهبی سازمان اوقاف و با همکاری هیئت‌امنا انجام می‌شود [۱۷].

۴-۱-۳. نابسندگی سازوکارهای شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی

سازوکارهای سازمان اوقاف برای شناسایی و نظارت بر امور مرتبط با حفظ و نگهداری موقوفات به سه دسته کلی تقسیم می‌شوند: ۱. خوداظهاری، ۲. بازدید دوره‌ای کارشناسان سازمان و ۳. اظهار نظر کارشناسان بر طرح‌های ارائه‌شده توسط متولیان یا سرمایه‌گذاران در زمینه تعمیر یا توسعه موقوفات و اماکن مذهبی.

خوداظهاری شامل برخی شکایات واصله به سازمان و همچنین اظهارات یا درخواست‌های متولیان و هیئت‌امنا است که در بودجه‌ریزی سالیانه موقوفات (حسب ماده (۲۰) آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه) یا نامه‌نگاری و یا سامانه میز خدمات الکترونیکی به سازمان اوقاف اعلام می‌شود و توسط کارشناسان این سازمان مورد بررسی قرار می‌گیرند. سازمان اوقاف در

۱. از این پس، با نام «بنیاد عمران موقوفات» در گزارش خواهد آمد.

۲. ماده (۲۰) در موقوفاتی که دارای متولی منصوص و قادر به انجام وظایف شرعی و قانونی نمی‌باشند، متولی موظف است بودجه فردی موقوفات و اماکن مذهبی که حاوی مشخصات رقبات و ریزارقام درآمد و هزینه، موجودی، بدهی و مطالبات می‌باشد را حداکثر در سه‌ماهه آخر هر سال برای سال آتی، طبق مدلول وقف‌نامه و مطابق نمونه‌ای که سازمان معین می‌نماید، در پنج نسخه به اختلاف مورد، به شرح زیر تنظیم نماید:

الف- ادارات اوقاف و امور خیریه، بودجه موقوفات متصرفی را ظرف مدت یک ماه از تاریخ تنظیم به اداره کل اوقاف و امور خیریه استان مربوط ارسال می‌نمایند تا در صورتی که طبق مقررات و مدلول وقف‌نامه یا سیره جاریه تنظیم شده باشد، تأیید و در غیر این صورت، جهت رفع نقص اعاده نماید.

ب- موقوفاتی که متولیان آنها در مظان تعدی و تفریط قرار دارند و با رعایت طرح توجیهی شماره ۱۲۰/۵۹۳۱ مورخ ۱۳۶۹/۰۷/۲۳ و مجوز مورخ ۱۳۶۹/۰۸/۰۷ مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) با نظارت سازمان اوقاف و امور خیریه اداره می‌شوند، متولی مربوطه بودجه تنظیمی را ظرف یک ماه برای بررسی و تأیید به اداره اوقاف و امور خیریه محل تسلیم می‌نماید.

راستای یکسان‌سازی روندهای اجرایی و همچنین اطلاع‌رسانی به متولیان یا هیئت‌امنا، دستورالعمل‌های گوناگونی را (مانند «دستورالعمل تعمیر، نگهداری ساختمان‌ها و نحوه نظارت بر آنها» یا «شیوه‌نامه تهیه و تصویب طرح‌های جامع بقاع و اماکن متبرکه») تدوین و ابلاغ کرده است. به علاوه آنکه کارشناسان استانی در چارچوب دستورالعمل‌های موجود و به صورت دوره‌ای از برخی موقوفات بازدید کرده و کاربرگ‌های مربوطه را تکمیل می‌کنند [۷]. بخش دیگر نظارت‌های سازمان در فرایندهای تصویب طرح‌های توسعه، مرمت و عمرانی این اماکن انجام می‌شود که در چارچوب آیین‌نامه‌های داخلی سازمان و تحت نظارت کارشناسان آن به تأیید می‌رسند [۱۶].

اگرچه انسجام سازوکارهای مذکور در سال‌های گذشته افزایش یافته، اما وابستگی تمامی سازوکارها به حضور مستقیم کارشناسان سازمان در تمامی این فرایندها با وجود گستردگی و تنوع موقوفات موجب شده است که اولاً برخی فرایندها طولانی شوند [۱]؛ ثانیاً جابه‌جایی مدیران و گاهی اوقات سلب شخصی، فرایندها را دستخوش تغییر سازد [۷] و ثالثاً بهره‌وری‌ها به نسبت سایر شیوه‌های اداره (مثل تمرکز بر تنظیم‌گری، تأسیس یا تأیید مراکز فنی ذی‌صلاح و برون‌سپاری امور، سامانه‌های برخط نظارت یا فعال‌سازی ظرفیت نظارت اجتماعی) کمتر باشد [۸].

در چنین شرایطی خلأ نظام سازمان یافته شناسایی و نظارت به چشم می‌آید. به‌ویژه آنکه آماری از نیازهای گوناگون حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه وجود ندارد؛ زیرا به‌رغم تعیین فرایندهای اجرایی و اداری حفظ و نگهداری موقوفات، شاخص‌های مشخصی برای دسته‌بندی موقوفات براساس سلامت اعیان آن و نیازهای مرتبط با حفظ آنها وجود ندارد. عجیب‌تر آنکه در دیگر ابعاد اداره موقوفات -مانند درآمد یا نیات واقفان و یا کاربری‌های عرصه و اعیان آنها- دسته‌بندی‌های دقیق و آمارهای مشخصی به‌همراه جزئیات آنها یافت می‌شود [۹].

۲-۳. کم‌توجهی اسناد چشم‌انداز سازمان به مسئله حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی

مسئله حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی در اسناد چشم‌انداز سازمان اوقاف حضور اندکی داشته و شاید یکی از علل نابسامانی مسئله حفظ عین موقوفات و نگهداری از آنها همین امر باشد. ابعاد مختلف وظایف سازمان اوقاف، مانند اجرای امینانه نیت، بهره‌وری اقتصادی، توسعه فرهنگ وقف و همچنین نشر معارف قرآن و اسلام در چشم‌اندازهای سازمان در سالیان مختلف تصریح شده‌اند اما مسئله حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه که جز در یک مورد بیان نشده است.

حفظ موقوفات و نگهداری از آنها، اگرچه مقدمه ضروری اداره موقوفات شمرده می‌شود و ذکر لفظ «اداره» بر همه شئون آن دلالت دارد اما با توجه به اهمیت بنیادین آن برای تحقق کارکردهای گوناگون وقف، ضروری است که همچون سایر ابعاد آن، در اسناد بالادستی سازمان اوقاف مورد توجه قرار گیرد.

در ادامه، جزئیات این مسئله در دو سند چشم‌انداز سازمان اوقاف -که اولین آن مربوط به سال ۱۳۹۳ بوده و دومین در سال ۱۳۹۷ تدوین شده است- بررسی شده‌اند:

۱-۲-۳. سند چشم‌انداز اول سازمان اوقاف

اولین سند چشم‌انداز سازمان اوقاف، سیزده محور اصلی را در بر می‌گیرد که موارد مرتبط با حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه در جدول زیر آمده است:

۱. برای مطالعه جزئیات دستورالعمل‌ها به پیوست مراجعه کنید.
۲. نمونه‌ای از کاربرگ‌ها در پیوست موجود است.

جدول ۱۰. محورهای مرتبط با حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی در سند چشم‌انداز اول سازمان اوقاف [۱۰]

بند	متن	ارتباط	وجه ارتباط
۲	دارای سامانه توانمند و اثربخش در شناسایی، احیا و اداره موقوفات و نظایر آن	غیرمستقیم	ایجاد پایگاه داده جامع
۷	برخوردار از سامانه هدایت و نظارت بر موقوفات، بقاع متبرکه، مساجد و اماکن مذهبی، مؤسسات و بنیادهای خیریه کشور	غیرمستقیم	سامان‌بخشی نظارت بر موقوفات
۸	برخوردار از مدیریت علمی، آینده‌نگر، کارآمد، مسئولیت‌پذیر، تحول‌آفرین، دارای سامانه‌های پیشرفته مدیریتی و اشراف اطلاعاتی	غیرمستقیم	سامانه‌های اشراف اطلاعاتی بر موقوفات

در هیچ کدام از بندهای سند چشم‌انداز سال اول، عبارتی که مستقیماً به حفظ عین موقوفات و نگهداری از آنها اشاره کرده باشد، وجود ندارد. فقط با تعمیم مفهوم اداره و در نظر گرفتن حفظ عین به عنوان جزئی از آن، می‌توان بندهای مندرج در جدول ۱۰ را مرتبط با این مسئله دانست. با توجه به تأکید بیش از اندازه این سند بر ابعاد فرهنگی و کم‌رنگ شدن ابعاد اقتصادی وقف و همچنین نداشتن برنامه اجرایی برای هر یک از محورها، در سال ۱۳۹۳ چشم‌انداز دوم تدوین شد تا نواقص سند چشم‌انداز اول را برطرف کند [۱۰].

۲-۲-۳. سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف

در سند دوم، پنج حوزه اصلی ۱. پیشگامی در خلق و توسعه ظرفیت‌های نهاد وقف؛ ۲. حمایت امینانه از ارکان وقف؛ ۳. اثرگذاری در تربیت دینی جامعه؛ ۴. مرجع تبلیغ و ترویج فرهنگ قرآنی؛ ۵. برخورداری از سرمایه انسانی و تشکیلات کارآمد و ۲۱ سیاست کلان پیشنهاد شده است [۱۰]. از میان حوزه‌های اصلی «حمایت امینانه از ارکان وقف» عبارتی است که می‌تواند بر مسئله حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه و نگهداری از آنها دلالت کند. در میان ۲۱ سیاست کلان پیشنهادی، فقط بندهای بیان شده در جدول ۱۱ به این مسئله توجه داشته‌اند که همچون گذشته، همگی ارتباط غیرمستقیمی با مسئله حفظ و نگهداری از موقوفات و اماکن مذهبی دارند.

جدول ۱۱. بندهای مرتبط با مسئله حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبرکه در سیاست‌های کلان سند چشم‌انداز دوم سازمان اوقاف [۱۰]

بند	متن	ارتباط	وجه ارتباط
۱	توجه به بهره‌وری در اداره موقوفات	غیرمستقیم	افزایش بهره‌وری موقوفات
۹	توسعه مشارکت‌های مردمی در اداره امور بقاع متبرکه	غیرمستقیم	افزایش درآمد بقاع متبرکه
۱۰	توجه به طراحی کالبدی بقاع متبرکه با رویکرد معماری اسلامی	غیرمستقیم	معماری بقاع متبرکه
۱۲	ایجاد منابع مالی پایدار	غیرمستقیم	افزایش درآمد موقوفات و بقاع متبرکه
۱۳	حفاظت و حر است داری بقاع متبرکه	مستقیم	نگهداری داری بقاع متبرکه

اگرچه در بند «۱۰» سیاست‌های کلان به معماری بقاع متبر که اشاره شده، اما توجه این بند بیش از حفظ عین بقاع متبر که به کار کردهای فرهنگی و معماری ایرانی-اسلامی بوده است. همچنین در بند «۱۳»، اولاً حفاظت و حراست دارایی‌های موقوفات ذکر نشده‌اند و ثانیاً، حراست فقط بخشی از مسئله حفظ و نگهداری را پوشش می‌دهد و دربرگیرنده امور عمرانی نمی‌شود. بنابراین می‌توان گفت که مسئله حفظ عین موقوفات و بقاع متبر که در سندهای چشم‌انداز سازمان اوقاف به نسبت دیگر ابعاد اداره وقف، جلوه بسیار کمتری داشته است.

۳-۳. چالش‌های همکاری سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی در آثار تاریخی-فرهنگی وقفی

با توجه به قدمت تاریخی وقف در ایران و آثار انکارناپذیر آن در فرهنگ جامعه، بخشی از موقوفات حیثیت میراث فرهنگی یافته‌اند [۱۷]. اگرچه آمار دقیقی از شمار موقوفاتی که در شمار آثار فرهنگی-تاریخی قلمداد می‌شوند وجود ندارد، اما به گفته مسئولان وزارت میراث، نزدیک به ۴۰۰۰ بنای وقفی وجود دارد که جزو آثار ملی محسوب می‌شوند و حفظ و نگهداری آنها مستلزم همکاری دو سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی است.

با توجه به ارتباط تنگاتنگ حوزه وقف و میراث فرهنگی، در ادامه به مسائل مشترک سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی درباره حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبر که‌ای که در شمار میراث فرهنگی هستند، اشاره می‌شود:

۱-۳-۳-۱. اجرانشدن یا بی‌توجهی به قوانین مرتبط با میراث فرهنگی در برخی موقوفات

بسیاری از موقوفات و بقاع متبر که کشور مشمول تعریف آثار ملی مندرج در ماده اول^۱ «[قانون راجع به حفظ آثار ملی](#)»^۲ و ماده واحده «[قانون ثبت آثار ملی](#)»^۳ شده یا براساس ماده (۱)^۴ «[قانون اساسنامه سازمان اوقاف و میراث فرهنگی](#)»^۵ از مصادیق میراث فرهنگی کشور هستند. همین امر، قوانین مختلف حوزه‌های میراث فرهنگی و اوقاف را به یکدیگر مرتبط ساخته است.

وظیفه حفظ و نگهداری از موقوفات بر عهده متولیان است. از سوی دیگر، قوانین متعددی از جمله ماده (۱۰)^۶ «[قانون اساسنامه سازمان اوقاف و میراث فرهنگی](#)» و ماده اول و پنجم^۷ «[قانون راجع به حفظ آثار ملی](#)» وجود دارد که ضمن احترام به حقوق مالک / متصرف، دولت و وزارت میراث فرهنگی را مکلف به حفاظت و نظارت بر آثار ملی یا میراث فرهنگی کرده است. بنابراین، سازمان اوقاف از حیث وظایف قانونی خود راجع به موقوفات و بقاع متبر که و وزارت میراث فرهنگی از بُعد میراثی آنها، وظیفه حفظ و نگهداری این آثار را توأمان بر عهده دارند. این مسئله سبب بروز برخی ناهماهنگی‌ها میان این دو سازمان شده است.^۸ گفتنی است که در مورد نفایس ملی (اصل ۸۳ «[قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران](#)»)^۱ شرایط پیچیده‌تر است. فقدان اقدام تقنینی مشخص درباره این اصل، در کنار نبود نظام حقوقی پشتیبان برای حمایت و جرم‌انگاری موجب شده تا وزارت میراث فرهنگی اقدام به شفاف‌سازی مفاهیم، معیارها و فرایندها و فرایند صریح اجرای اصل مزبور نکرده [۱۸] و بر

۱. ماده اول - کلیه آثار صنعتی و ابنیه و اماکنی که تا پایان دوره سلسله زندیه در مملکت ایران احداث شده، اعم از منقول و غیر منقول، با رعایت ماده (۲) این قانون می‌توان جزو آثار ملی ایران محسوب داشت و آثار صنعتی و ابنیه و اماکنی که در دوره قاجاریه تا آغاز مشروطیت ساخته شده و جنبه عمومی دارد، جزو آثار ملی محسوب و در تحت حفاظت و نظارت دولت می‌باشد.

۲. مصوب مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۳۰۹/۰۸/۱۲.

۳. مصوب مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۳۵۲/۰۹/۱۲.

۴. ماده (۱) - تعریف: میراث فرهنگی شامل آثار باقی‌مانده از گذشتگان است که نشانگر حرکت انسان در طول تاریخ می‌باشد و با شناسایی آن زمینه شناخت هویت و خط حرکت فرهنگی او میسر می‌گردد و از این طریق زمینه‌های عبرت برای انسان فراهم می‌آید.

۵. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۶۷/۰۲/۰۱.

۶. ماده (۱۰) - تهیه و اجرای طرح‌های لازم به منظور حراست، حفاظت، تعمیر، مرمت و احیا آثار، بناها و مجموعه‌های بارزش فرهنگی-تاریخی.

۷. ماده پنجم - اشخاصی که مالک یا متصرف مالی باشند که در فهرست آثار ملی ثبت شده باشد، می‌توانند حق مالکیت یا تصرف خود را حفظ کنند؛ ولیکن نباید دولت را از اقداماتی که برای حفاظت آثار ملی لازم می‌داند، ممانعت نمایند. در صورتی که عملیات دولت برای حفاظت مستلزم مخارجی شود، دولت از مالک مطالبه عوض نخواهد نمود و اقدامات مزبور مالکیت مالک را متزلزل نخواهد کرد.

8. isna.ir/x7jbyk

9. <https://irna.ir/xj4j4T>

۱۰. اصل (۸۳) - بناها و اموال دولتی که از نفایس ملی باشد، قابل انتقال به غیر نیست مگر با تصویب مجلس شورای اسلامی آن هم در صورتی که از نفایس منحصر بفرد نباشد.

دشواری شناسایی نفایس ملی وقفی و همچنین همکاری میان بخشی سازمان‌ها افزوده است.

قوانین و مقررات مختلفی جهت رفع ناهماهنگی‌ها تصویب شده‌اند. برای نمونه در ماده (۱۵) «[آیین‌نامه حفاظت از میراث فرهنگی کشور](#)»^۱ چنین آمده است: «تعمیر و مرمت بقاع و اماکن متبرکه تاریخی و اموال منقول تاریخی-فرهنگی موجود در آنها با اطلاع قبلی و نظارت سازمان میراث فرهنگی کشور و توسط سازمان اوقاف و امور خیریه انجام خواهد شد». آیین‌نامه مذکور و همچنین ماده (۶) «[آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی دولتی](#)»^۲ و ماده (۸)^۳ «[نظام‌نامه اجرای قانون ۱۲ آبان‌ماه ۱۳۰۹ شمسی راجع به حفظ آثار عتیقه](#)»^۴ از دیگر نمونه‌های سامان بخش در این زمینه به شمار می‌روند اما این قوانین، به دلایل گوناگونی اجرا نمی‌شوند که برخی از آنها عبارت‌اند از:

۱-۳-۳. محدودیت‌های رویکرد تصدی‌گرایانه در مواجهه با موقوفات متکثر و متنوع

هر کدام از موقوفات حسب وقف‌نامه، شرایط منحصربه‌فردی خواهند داشت. بنابراین، وزارت میراث فرهنگی به‌عنوان مسئول حراست، حفاظت، تعمیر و مرمت این بناها علاوه بر سازمان اوقاف (در مورد حدوداً ۴۰۰۰ اثر ملی وقفی [۷]) با متولیان و شخصیت‌های حقوقی پرشمار موقوفات غیرمتصرفی نیز روبرو خواهد بود که محدودیت‌های منابع مالی و نیروی انسانی آن سازمان، گستره پیگیری‌ها و نظارت مؤثر بر این آثار را دشوار می‌کند. به بیان دیگر، سازوکارهای سنتی که نیازمند حضور مستقیم کارشناسان وزارت میراث فرهنگی یا سازمان اوقاف در تمامی فرایندها هستند، راهبرد مناسبی برای پاسخ‌گویی به نیازهای این حجم از موقوفات و اماکن مذهبی نبوده، بلکه مستلزم به‌کارگیری روش‌های به‌روز شناسایی و یا بهره‌مندی از ظرفیت‌های غیردولتی از جمله سازمان‌های مردم‌نهاد یا شرکت‌های خصوصی مرتبط است.

۲-۳-۳. اطلاع‌رسانی و اقناع ناموفق هیئت‌امنا توسط سازمان اوقاف از حیثیت میراث فرهنگی و قوانین آن

سازمان اوقاف، حسب تبصره «۳» ماده (۱) [قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه](#) اقدام به نصب امین یا هیئت‌امنا در موقوفات و بقاع متبرکه کرده و طبق «[آیین‌نامه نحوه انتخاب و برکناری شرایط و حدود اختیارات و وظایف امین یا هیئت‌امناهای اماکن مذهبی و موقوفات](#)»^۵ اعضای آن را انتخاب می‌کند. برخی از متولیان یا هیئت‌امنا نسبت به قوانین مرتبط با میراث فرهنگی توجه چندانی ندارند. بعضی از آنها تأخیر در تعمیر یا بازسازی را به مصلحت موقوفه نمی‌دانند و قسم دیگر، از قوانین و مقررات وزارت میراث فرهنگی برای آثار ملی آگاهی ندارند. برای مثال، در برخی مساجد چندصدساله، با نیت خیر خواهانه و در جهت تجهیز بنا به سیستم‌های به‌روز صوتی و تصویری در راستای برگزاری مراسم‌ها و رویدادهای مختلف، به عین موقوفه و حیثیت میراث فرهنگی آن صدمه وارد کرده‌اند.^۶ براساس ماده (۵۶۴)^۸ و ماده (۵۶۶)^۹ «[قانون مجازات اسلامی](#)»^{۱۰} این کار می‌تواند مصداق اقدام علیه میراث فرهنگی شمرده شده و برای هیئت‌امنا یا متولیان تبعات کیفری به همراه داشته باشد. بنابراین چه از حیث اداره موقوفات و چه از حیث حفظ حیثیت آثار ملی و میراث فرهنگی کشور، اقناع و آگاه‌سازی هیئت‌امنا و متولیان توسط سازمان اوقاف ضروری است.

در تفاهم‌نامه سال ۱۴۰۱ بین سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی نیز -که در ادامه توضیحات بیشتری درباره آن خواهد آمد- «تدقیق

۱. مصوب شورای امنیت کشور در تاریخ ۱۳۸۱/۰۳/۲۸.

۲. مصوب هیئت‌وزیران در تاریخ ۱۳۸۱/۱۲/۰۷.

۳. ماده (۸) - اداره عتیقات موظف است عملیاتی را که برای حفاظت آثار ملی لازم و از طرف دولت امر شده است انجام دهد هرگاه بنایی به عنوان آثار ملی ثبت شده و مالک و متصرف آن بخواهد آن را مرمت جزئی یا کلی کند و یا تغییراتی در آن به خرج خود بدهد، بایستی قبلاً صورت مبسوط عملیات منظور شده را تقدیم وزیر معارف نموده و اجازه آن را تحصیل نماید.

۴. مصوب هیئت‌وزیران در تاریخ ۱۳۱۱/۰۸/۲۸.

۵. مصوب هیئت‌وزیران در تاریخ ۱۳۶۵/۰۲/۱۰.

6. mshrgq.ir/603399

7. isna.ir/xdxfnb

۸. ماده (۵۶۴) - هر کس بدون اجازه سازمان [وزارت] میراث فرهنگی و برخلاف ضوابط مصوب اعلام شده از سوی سازمان مذکور به مرمت یا تعمیر، تغییر، تجدید و توسعه ابنیه یا تزیینات اماکن فرهنگی - تاریخی ثبت شده در فهرست آثار ملی مبادرت نماید، به حبس از شش ماه تا دو سال و پرداخت خسارت وارده محکوم می‌گردد.

۹. ماده (۵۶۶) - هر کس نسبت به تغییر نحوه استفاده از ابنیه، اماکن و محوطه‌های مذهبی - فرهنگی و تاریخی که در فهرست آثار ملی ثبت شده‌اند، برخلاف شئون اثر و بدون مجوز از سوی سازمان [وزارت] میراث فرهنگی کشور اقدام نماید، علاوه بر رفع آثار تخلف و جبران خسارت وارده، به حبس از سه ماه تا یک سال محکوم می‌شود.

۱۰. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۹۲/۰۲/۰۱.

وظایف و اختیارات هیئت امنای اماکن تاریخی ثبت شده در فهرست آثار ملی» به عنوان مسئولیت‌های سازمان اوقاف درج شده اما شواهد حاکی از آن است که این مسئله به‌ویژه در استان‌های غیر تهران کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد [۷]. در واقع، ابلاغ آیین‌نامه‌ها و تعیین سازوکارهای اداره موقوفات متصرفی مهم‌ترین اقدام‌های سازمان اوقاف در زمینه آگاه‌سازی به شمار می‌روند که ناکافی‌اند؛ زیرا اولاً بخش قابل توجهی از هیئت امنای این اماکن، خیران و تأمین‌کنندگان مالی آنها به‌شمار می‌روند و سازمان اهرم فشار مستقیمی برای ملزم ساختن آنها به تبعیت از ابلاغیه‌ها ندارد. ثانیاً آیین‌نامه نحوه انتخاب و برکناری شرایط و حدود اختیارات و وظایف امین یا هیئت امنای اماکن مذهبی و موقوفات به‌گونه‌ای است که شرایط خاص موقوفات میراث فرهنگی را در نظر نگرفته است. نتیجه موارد بیان شده در کنار عملکرد ضعیف دستگاه‌های نظارتی این حوزه و کنشگری نه‌چندان جدی آنها در خصوص انحرافات از قانون [۱۹] آن شده که سازمان اوقاف تدابیر جایگزینی برای اصلاح روندهای اطلاع‌رسانی یا اقناع هیئت امنای اتخاذ نکند.

۲-۳-۳. اجرایی نشدن کامل تفاهم‌نامه بین دو سازمان در خصوص حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی

سازمان اوقاف و وزارت [سازمان] میراث فرهنگی، جلسات و گفتگوهای مشترکی از گذشته، جهت هماهنگی بیشتر و رفع اختلافات میان دو سازمان برگزار می‌کردند^۱ و تاکنون تفاهم‌نامه‌های متعددی میان این دو سازمان امضا شده است^۲ که حسب یافته‌های مصاحبه با مسئولان ذی‌ربط، توفیق چندانی در خصوص حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی نداشته‌اند [۷].

در آخرین اقدام مشترک، تفاهم‌نامه‌ای در تاریخ ۲۸ اردیبهشت ماه ۱۴۰۱ میان سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی امضا شده که در حال حاضر، معیار عمل دو سازمان است. در بندهای «۱» و «۴» اهداف تفاهم‌نامه چنین آمده است: «حفظ و معرفی میراث فرهنگی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های طرفین برای شناخت، ثبت، حفاظت، صیانت، مرمت، ساماندهی و معرفی کلیه آثار تاریخی منقول و غیرمنقول فرهنگی-تاریخی و طبیعی موقوفه و عام‌المنفعه و میراث معنوی (ناملموس) کشور در چارچوب قوانین و ضوابط ملی حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی» [۲۰].

برخی از مهم‌ترین اقدام‌های وزارخانه و سازمان اوقاف در زمینه حفظ و نگهداری آثار که در تفاهم‌نامه بیان شده‌اند، در جدول ۱۲ قابل مشاهده است.

1. <https://irna.ir/xj4j4T>

۲. به‌رغم پیگیری‌ها [۷]، به‌متن تفاهم‌نامه‌های پیشین دسترسی یافت نشد.

جدول ۱۲. وظایف مندرج در تفاهم‌نامه سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی ناظر به حفظ و نگهداری اماکن و اموال فرهنگی -
تاریخی وقفی [۲۰]

سازمان مکلف	اقدام مندرج در تفاهم‌نامه
مشترک	تهیه بانک اطلاعاتی مربوط به آثار منقول و غیر منقول ثبت‌شده در فهرست آثار ملی و نیز آثار دارای ارزش تاریخی-فرهنگی تحت تولیت سازمان
	تهیه و تدوین شیوه‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی مشترک در راستای اجرای مفاد تفاهم‌نامه
	عضویت مدیران کل یا نماینده تام‌الاختیار استان‌های وزارت در هیئت امنای بقاع متبرکه ثبت‌شده در فهرست آثار ملی در سطح استان‌ها
	همکاری در تهیه و اجرای طرح‌های حفاظت، مرمت و ساماندهی آثار و مجموعه‌های ارزشمند فرهنگی-تاریخی در اختیار سازمان اوقاف تحت نظارت وزارت میراث فرهنگی
وزارت میراث فرهنگی	همکاری در اجرایی‌شدن ظرفیت‌های قانونی در زمینه مشارکت در تأمین مالی هزینه‌های مرمت آثار تاریخی وقفی با وجود تأکید بر موضوع ماده (۹۸) « <u>قانون بر نامه ششم توسعه</u> »، آیین‌نامه حفاظت از میراث فرهنگی شورای عالی امنیت ملی و قانون حمایت از بناها و بافت‌های فرهنگی-تاریخی
	همکاری در تهیه و اجرای طرح‌های حفاظت، مرمت، ساماندهی و احیای عرصه و حرایم بقاع متبرکه و موقوفات ثبت‌شده در آثار ملی و دارای ارزش تاریخی-فرهنگی بر اساس قوانین و مقررات وزارت و سازمان با حفظ اصالت و تمامیت اثر
	تدوین استانداردهای کمی و کیفی در طراحی و اجرای پروژه‌های حفاظت، مرمت، ساماندهی و احیای موقوفات و بقاع متبرکه
	بررسی، تأیید و نظارت طرح‌های حفاظت، مرمت و احیای بقاع متبرکه و موقوفات ثبت‌شده در فهرست آثار ملی و دارای ارزش تاریخی-فرهنگی بر اساس قوانین و مقررات وزارت و سازمان
سازمان اوقاف	همکاری در جهت استفاده از اعتبارات مالی اختصاص یافته به احیا و مرمت آثار تاریخی و فرهنگی در امکان وقفی و بقاع متبرکه ثبت‌شده در فهرست آثار ملی ایران
	حفاظت و نگهداری مستمر از آثار و بناهای تاریخی و فرهنگی (منقول و غیر منقول) تحت تولیت سازمان در چارچوب ضوابط و شیوه‌نامه‌های مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی کشور
	تدقیق وظایف و اختیارات هیئت امنای اماکن تاریخی ثبت‌شده در فهرست آثار ملی و سایر فهرست‌های مربوطه (تحت تولیت سازمان [اوقاف]) برای رعایت ضوابط و قوانین ملی در حفظ عرصه و حرایم آثار و اولویت‌بندی بهره‌گیری از منابع وقفی و درآمدهای حاصله در جهت حفاظت و معرفی آثار
	اختصاص سالیانه و مستمر بخشی از آموزش‌های ضمن خدمت مدیران و کارشناسان دفاتر فنی ستادی و استانی سازمان به آموزش‌های تخصصی مرتبط با شناخت و حفاظت از میراث فرهنگی تحت تولیت سازمان

اقدام‌های تفاهم‌نامه در حوزه حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی، به‌طور کلی شامل تعیین ضوابط و مقررات داخلی با همکاری طرفین، اجرا و حمایت از طرح‌های تعمیر، مرمت یا بازسازی آثار، مشارکت متقابل در تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی و آموزش کارکنان می‌شود. در این میان که جای سامانه‌های اطلاعاتی جامع، به‌روز و برخط و نیز شیوه‌های جایگزین تأمین مالی -مانند راه‌اندازی صندوق مشترک- همچنان خالی است، مطابق با مفاد این تفاهم‌نامه، وزارت میراث فرهنگی بیشتر به‌عنوان تنظیم‌کننده آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های نگهداری، مرمت، تعمیر و بازسازی بناهای تاریخی وقفی و سازمان اوقاف به‌عنوان مجری شیوه‌نامه‌های وزارتخانه و البته واسطه آن با هیئت‌امنا و متولیان ایفای نقش می‌کند.

در راستای اجرا و تحقق این تفاهم‌نامه، ضروری بود که «کمیته همکاری مشترک» تشکیل شود تا متولی انجام برنامه‌ریزی‌ها و هماهنگی‌های مرتبط با اقدام‌های جدول ۱۲ شود. شواهد حاکی از آن است که کمیته‌های مشترک توانسته‌اند تا حدی مشکلات حفظ عین بناهای تاریخی را رفع کنند اما ناهماهنگی‌ها و بی‌توجهی‌ها به قوانین حوزه میراث فرهنگی همچنان ادامه دارد.

برای نمونه، حتی بعد از انعقاد تفاهم‌نامه، محل تأمین اعتبارات امور عمرانی همچنان از اصلی‌ترین محل اختلاف دو سازمان است. وزارت میراث فرهنگی براساس قوانین متعددی از جمله ماده (۱۵) آیین‌نامه حفاظت از میراث فرهنگی کشور، ماده (۶) قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه و مواد (۱۹ تا ۲۲) آیین‌نامه اجرایی آن، ماده (۴)^۱ و ماده (۶)^۲ آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی،^۳ ماده (۱۳)^۴ قانون حمایت از مرمت و احیای بافت‌های تاریخی - فرهنگی و همچنین مورد ۱ بند «الف» ماده (۹۸) قانون برنامه ششم توسعه، هزینه حفظ و نگهداری را بر عهده موقوفه یا سازمان اوقاف می‌داند. در مقابل، سازمان اوقاف نیز با توجه به بند «۱۰»^۵ ماده (۲) قانون اساسنامه سازمان اوزارت میراث فرهنگی در باره وظایف این وزارتخانه و همچنین با تأکید بر ماده (۵) قانون راجع به حفظ آثار ملی، هزینه‌های حفظ عین موقوفات میراثی را از جمله وظایف وزارت میراث فرهنگی قلمداد می‌کند. نتیجه آنکه، براساس قوانین بیان شده، اگرچه سازمان اوقاف نقش برجسته‌تری در تأمین هزینه‌های میراث فرهنگی وقفی دارد اما هر دو سازمان ملزم به تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری این اماکن هستند و هیچ‌کدام از آنها حق شانه خالی کردن از این تکلیف را ندارند. اما متأسفانه تحقق کامل این قوانین با وجود مفاد صریح تفاهم‌نامه مبنی بر همکاری دو سازمان در تأمین این هزینه‌ها، به‌دلایل گوناگونی به‌ویژه در سطوح استانی، ناکام مانده است که برخی از آنها عبارت‌اند از: اولاً سازوکارهای ناهماهنگ و چندپارچه سازمان اوقاف در مدیریت موقوفات و اماکن مذهبی که افزایش مداخلات سلیقه‌محور را به دنبال داشته است؛ ثانیاً ناپایداری مدیران در سطوح مختلف دو سازمان که موجب غفلت از توافقات پیشین میان آنها می‌شود؛ ثالثاً ضعف نظام آماری و برنامه‌ریزی سازمان اوقاف در امور حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی؛ به‌علاوه آنکه بودجه‌ریزی این دو سازمان به‌گونه‌ای نبوده تا سهم هر کدام از این موارد مشخص و تدقیق شود [۷].

۱. ماده (۴) - دستگاه‌های مشمول این آیین‌نامه براساس دستورالعمل‌های صادرشده از سوی سازمان اوزارت میراث فرهنگی کشور، نسبت به مرمت، حفاظت، پژوهش، معرفی و سامان‌دهی اطلاعاتی و کالبدی اموال تاریخی، فرهنگی و هنری در اختیار خود خواهند کرد.
۲. ماده (۶) - حفاظت و حراست از اموال موضوع این آیین‌نامه بر عهده دستگاه دارنده اموال و نگهداری حساب اموال منقول به عهده دستگاه ذی‌ربط خواهد بود.
۳. مصوب هیئت‌وزیران در تاریخ ۱۳۸۱/۱۲/۰۷.
۴. ماده (۱۳) - دستگاه‌های اجرایی و نهادها مکلف‌اند هزینه‌های مربوط به پژوهش، حفاظت و مرمت آثار منقول و غیرمنقول ثبت‌شده در فهرست آثار ملی و آثار واجد ارزش تاریخی - فرهنگی و فهرست‌های ذی‌ربط مربوط به آثار در اختیار و یا در حیطه موضوع تخصصی همان دستگاه راز محل اعتبارات خود تأمین کنند. این اعتبارات در چارچوب ضوابط قانونی سازمان اوزارت میراث فرهنگی هزینه می‌شود.
۵. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۹۸/۰۴/۰۲.
۶. هزینه‌های مربوط به پژوهش، حفاظت و مرمت آثار منقول و غیرمنقول ثبت‌شده در فهرست آثار ملی و فهرست‌های ذی‌ربط آثار در اختیار و در حیطه وظایف تخصصی همان دستگاه را در قالب بودجه سنواتی از محل اعتبارات خود تأمین کنند. این اعتبارات در چارچوب ضوابط قانونی سازمان اوزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری هزینه می‌شود.
۷. تهیه و اجرای طرح‌های لازم به‌منظور حراست، حفاظت، تعمیر، مرمت و احیای آثار، بناها و مجموعه‌های باارزش فرهنگی - تاریخی.

۴-۳. دشواری‌های تبدیل به احسن موقوفه

گاهی اوقات خرابی موقوفه به حدی است که امکان انتفاع از آن وجود نداشته و به هر دلیل هزینه‌های لازم برای تعمیر آن وجود ندارد. در چنین شرایطی برای موارد غیروقفی، سازوکار تبدیل به احسن یکی از روش‌های افزایش بهره‌وری شمرده می‌شود اما در مورد موقوفات چنین نیست و اختلاف نظرهایی درباره امکان شرعی و قانونی تبدیل به احسن موقوفه وجود دارد [۲۱]. البته در میان قوانین، ماده (۸۸) **قانون مدنی** بیع موقوفه را تنها زمانی مجاز دانسته که «خراب شود یا خوف آن باشد که منجر به خرابی شود، به طوری که انتفاع از آن ممکن نباشد» و «عمران آن متعذر باشد یا کسی برای عمران آن حاضر نشود». تمامی موقوفاتی که به تعمیر نیاز دارند، حائز شرایط مذکور نیستند. در واقع، شمار قابل توجهی از موقوفات به‌رغم قدمت بالا و نیازهای عمرانی آنها، نه آن قدر درآمد دارند که از پس هزینه‌ها برآیند و نه به قدری آسیب‌دیده و مخروبه قلمداد می‌شوند که مشمول ماده (۸۸) **قانون مدنی** شوند.

همچنین بند «۱۹» سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به سازمان اوقاف «واگذاری تملک اعیان جز در موارد خاص و ضرورت» را ممنوع کرده است. بند مزبور در کنار ابلاغیه‌هایی همانند «بخشنامه شماره ۴/۳۹۴۸۳۰ در تاریخ ۱۰ مردادماه ۱۴۰۰ مبنی بر ممنوعیت فروش سرقفلی» نشان می‌دهند که تبدیل موقوفات، جزو رویکردهای اداره موقوفات در سازمان نیست [۲۲]. در واقع، به‌خاطر از بین رفتن بخش قابل توجهی از سرمایه موقوفه، تبدیل به احسن به درستی به‌عنوان «آخرین» راهکار در نظر گرفته می‌شود.

۵-۳. کمبود خادمان مساجد و بقاع متبر که در اثر اجرای ضعیف سیاست‌های حمایتی از آنها

در بقاع متبر که و مساجد، خدام بازوی اجرایی حراست و نگهداری اولیه از اماکن مذهبی هستند. اما سازمان اوقاف در این اماکن با کمبود خادمان دائمی روبه‌روست که به ادعای برخی مسئولان سازمان اوقاف، مهم‌ترین دلیل آن اجرانشدن سیاست‌های حمایتی از خدام در سال‌های گذشته بوده است. مهم‌ترین سیاست حمایتی از خادمان مساجد، بیمه آنها بوده است که اولین بار در بند «ض» تبصره «۱۴» **قانون بودجه سال ۱۳۸۶ کل کشور**^۲ ذکر شد. این حمایت تا آنجا ادامه یافت که در تبصره «۳»^۳ بند «ت» ماده (۷۵) **قانون برنامه هفتم پیشرفت کشور** نیز مورد تأکید قرار گرفته است، اما متأسفانه چند سالی است که به‌درستی اجرا نمی‌شود.^۴ شواهد حاکی از آن است که از سال ۱۳۹۷ به بعد، فهرست خادمان مساجد توسط سازمان اوقاف به‌روز نمی‌شود. سازمان اوقاف علت این مسئله را بی‌ضابطگی امور اجرایی و تبعات ناشی از آن می‌داند. توضیح آنکه خادمان مساجد ذیل کد کارگاه سازمان اوقاف به سازمان تأمین اجتماعی معرفی می‌شوند و در ادامه، هرگونه کم‌کاری از سوی سازمان تأمین اجتماعی یا خدام مساجد در امور اجرایی، به ضرر سازمان اوقاف تمام خواهد شد.

از دیگر علل مؤثر بر کمبود خادمان بقاع متبر که، پایین بودن حق الزحمه و جبران خدمات آنهاست. براساس بند «الف» ماده (۱۹) **آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه** حق الزحمه خادمان بخشی از هزینه‌های اداره مساجد، بقاع متبر که و اماکن مذهبی به شمار می‌روند اما همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، درآمد همه بقاع متبر که یا اماکن مذهبی نمی‌تواند این هزینه‌ها را پوشش دهد. سازمان اوقاف برای جبران این کمبود و البته تأمین شرایط اولیه حفاظت و نگهداری از مساجد، بقاع متبر که و اماکن مذهبی بخش قابل توجهی از نیازهای خود در این زمینه را از طریق خدام افتخاری (حدود ۱۱ هزار نفر) پوشش داده است [۷]. همچنین سالیانه اعتباری

۱. ض. وزارت رفاه و تأمین اجتماعی مکلف است از محل اعتبارات ردیف ۵۰۳۹۱۶ قسمت چهارم این قانون، ده بیست و هفتم حق بیمه رانندگان حمل‌ونقل عمومی که فاقد هرگونه پوشش بیمه‌ای باشند و بیست و هفتم حق بیمه خادمان ثابت مساجد و کارگران باربر (حمال) را با همکاری وزارتخانه‌های راه و ترابری، کشور و سازمان اوقاف و امور خیریه و وزارت کشور (شهرداری‌ها) پرداخت نماید.

۲. مصوب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۲۴.

۳. تبصره (۳) خادمان مساجدی که تحت پوشش کمیته امداد حضرت امام خمینی (ره) یا سازمان بهزیستی و یا جزو دهک‌های درآمدی یک تا چهار هستند، به‌فهرست جامعه هدف موضوع بند «خ» ماده (۲۸) این قانون اضافه می‌شوند.

4. shabestan.news/xjGWB

5. <https://snn.ir/003Q7o>

ذیل بخش پشتیبانی از برنامه‌های مدیریتی، حفظ و اداره سازمان و اصحاب وقف در آیین‌نامه چگونگی هزینه و جوه حاصل از حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل و میزان حق الزحمه امین یا هیئت امنای اماکن مذهبی جهت تأمین بخشی از هزینه‌های جبران خدمات خدام مستقر در اماکن مذهبی در نظر گرفته می‌شود. در سال ۱۴۰۳ حدود ۱۵۸ میلیارد تومان بابت جبران خدمت و افزایش بهره‌وری کارکنان، بازنشستگان، اصحاب وقف و بقاع متبرکه و اماکن مذهبی اسلامی پیش‌بینی شده است اما جزئیاتی از هزینه‌های مختص خادمان در سند مذکور نیامده و گزارش مجزایی نیز توسط سازمان اوقاف منتشر نشده است. با این وجود، بنا به گفته مسئولان سازمان اوقاف، معضل تأمین هزینه‌های حق الزحمه خادمان مساجد، بقاع متبرکه و سایر اماکن مذهبی همچنان پابرجاست [۷].

۴. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

۴-۱. نتیجه‌گیری

۴-۱-۱. سازوکارهای لازم اما ناکافی سازمان اوقاف برای تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی

حفظ عین موقوفات و بقاع متبرکه که شامل نگهداری، مرمت، تعمیر و بازسازی بنای آنها می‌شود، فرایندی دائمی و هزینه‌بر است که تأمین این هزینه‌ها مستلزم برخورداری از منابع پایدار مالی است که درآمد موقوفات و بقاع متبرکه مهم‌ترین آنهاست. اگرچه سازمان اوقاف بخشی از درآمد موقوفات را حسب نیاز آن، برای مصارف عمرانی ذخیره کرده و در مواقع نیاز به مصرف می‌رساند اما سیاست‌های افزایش بهره‌وری اقتصادی موقوفات تاکنون در همه موقوفات موفقیت‌آمیز نبوده و شمار قابل توجهی از موقوفات و بقاع متبرکه کم‌درآمد یا بی‌درآمد مانده و تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری آنها با چالش همراه شده است. تخصیص اعتبارات حمایتی سالیانه، اعطای وام و جلب مشارکت بخش خصوصی به‌عنوان مهم‌ترین تدابیر جایگزین برای تأمین منابع مالی مورد نیاز شمرده می‌شود که با توجه به گستردگی موقوفات و اصرار سازمان بر تصدی‌گری و نه تنظیم‌گری اداره آنها، نتوانسته پاسخ‌گوی همه نیازها باشد. نتیجه آنکه تعداد بسیاری از موقوفات و بقاع متبرکه وجود دارند که نه توان درآمدزایی و رفع نیازهای ابتدایی عمران و نگهداری خود - حتی حق الزحمه خادمان - را دارند و نه به‌اندازه‌ای آسیب دیده‌اند که مشمول شرایط تبدیل به احسن موقوفات قرار بگیرند. بدتر آنکه رفته‌رفته مستهلک‌تر نیز می‌شوند.

۴-۱-۲. نظارت، تقسیم وظایف و همکاری نه‌چندان کارآمد نهادهای مسئول در برابر حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی

سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی دو نهادی شناخته می‌شوند که در برابر حفظ و نگهداری میراث فرهنگی وقفی مسئولیت دارند. تقسیم وظایف این سازمان‌ها به‌گونه‌ای بوده که هماهنگی و همکاری بین‌بخشی مؤثری را نتیجه نداده است. هر دو سازمان وظایف کم‌وبیش مشابهی در شناسایی نیازهای عمرانی، تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری، تأیید یا رد طرح‌های تعمیر، مرمت، بازسازی و توسعه اماکن مورد نظر دارند؛ با این تفاوت که سازمان اوقاف مسئولیت بیشتری در اجرای امور داشته و وزارت میراث فرهنگی غالباً مکلف به تنظیم‌گری و نظارت بر فرایندهاست، اما نداشتن ضمانت اجرایی حقوقی و جای خالی ناظر بیرونی برای ارزیابی عملکرد بی‌طرفانه دو سازمان موجب شده است تا اولاً سازوکارهای حفظ عین موقوفات و اماکن مذهبی که در آثار ملی ثبت شده یا در شمار نفایس ملی منحصر به فرد هستند، تا حد زیادی تصدی‌گرایانه و وابسته به منابع محدود دو سازمان باشد؛ ثانیاً این امکان فراهم شده تا طرفین، پرداخت هزینه‌های عمران و آبادانی را به یکدیگر محول سازند. نتیجه آنکه با وجود تفاهم‌نامه‌های گوناگون میان دو سازمان، میراث فرهنگی وقفی کشور است که متحمل زیان و ضرر می‌شود.

۴-۱-۳. خلأ سازوکارهای سازمان یافته و نظام‌مند شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و افزایش گمانه‌زنی‌ها

مبنی بر کم‌توجهی سازمان اوقاف به این مسئله

سازوکارهای شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی در سازمان اوقاف، حسب مورد متفاوت‌اند؛ به‌گونه‌ای که آمار دقیق و مشخصی از نیازهای این حوزه در سطوح مختلف ملی و استانی وجود ندارد. به‌علاوه آنکه، برخلاف دیگر ابعاد موقوفات همانند درآمدزایی،

اجرای نیت، کاربری ساختمان‌ها، نوع اسناد و غیره، حتی دسته‌بندی مشخصی براساس نیازهای عمرانی وجود ندارد. فقدان نظام آماری مشخص در این حوزه وضعیت‌شناسی و برنامه‌ریزی جامع در این باره راه‌امری ناممکن بدل ساخته است. به بیان دیگر، فرایندهای شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی در این سازمان به گونه‌ای است که آمارها، داده‌ها و روندها به گونه‌ای برنامه‌ریزی نشده‌اند تا ضمن ارائه دقیق وضعیت سلامت اعیان موقوفات، اداره و اولویت‌بندی آنها را ممکن سازد. این در حالی است که در اداره سایر ابعاد موقوفات و بقاع متبر که سازمان یافتگی نسبی مشاهده می‌شود و همین امر گمانه‌زنی‌ها مبنی بر کم‌توجهی سازمان اوقاف در طول سالیان مختلف به مسئله حفظ عین موقوفات و نگهداری از آنها را افزایش می‌دهد.

۲-۴. پیشنهادها

۲-۴-۱. تهیه شناسنامه اقتصادی موقوفات و درج نیازهای عمران و آبادانی در آن توسط سازمان اوقاف

با توجه به ضرورت افزایش بهره‌وری اقتصادی موقوفات، به‌عنوان مهم‌ترین راهبرد تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری آنها، معاونت بهره‌وری اقتصادی سازمان اوقاف می‌تواند برای هر کدام از موقوفات شناسنامه اقتصادی در نظر بگیرد تا ضمن معرفی ارکان وقف‌نامه، وضعیت عین موقوفه و میزان سلامت آن، اثر ملی بودن یا نبودن آن و همچنین استعدادهای سرمایه‌گذاری موقوفه را مشخص کند. این کار اولاً برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی حفظ عین بناهای پر استعداد و البته در معرض خطر را آسان‌تر کرده و ثانیاً معرفی موقوفه به بخش خصوصی را تسهیل و جذب سرمایه را میسر می‌سازد.

۲-۴-۲. اعطای وام‌های محلی از موقوفات و اماکن مذهبی پر درآمد به موارد کم‌درآمد

با توجه به اینکه برخی بقاع متبر که یا موقوفات در برخی استان‌ها بسیار بیش از نیازهای معمول خود (اعم از اجرای نیت، حق التولیه و حق النظاره، بودجه عمرانی و غیره) درآمد دارند، پیشنهاد می‌شود تا این امکان فراهم شود که موقوفات و بقاع متبر که کم‌درآمد برای مصارف ضروری، همانند هزینه‌های حفظ عین بناهای وقفی یا اماکن مذهبی، از اماکن پر درآمدتر محلات خود (شهرستان، استان و یا اقلیم فرهنگی) وام بگیرند.

با توجه به محدودیت‌های فقهی و حقوقی که در زمینه هزینه‌کرد عواید موقوفات وجود دارد، اعطای این گونه وام‌ها در بقاع متبر که موانع کمتری خواهد داشت. تدوین ضوابط اعطای وام و تسهیلات و همچنین شرایط دریافت کنندگان و از همه مهم‌تر، راه‌اندازی بستر یا سامانه‌های برخط بر عهده سازمان اوقاف خواهد بود.

۲-۴-۳. اصلاح ضوابط تعیین هیئت‌امنا برای موقوفات ثبت‌شده در آثار ملی

با توجه به اهمیت نقش هیئت‌امنا در نگهداری و آبادانی موقوفات و اماکن مذهبی و همچنین با نگاهی به تجربیات گذشته همکاری سازمان اوقاف و وزارت میراث فرهنگی، جهت تقویت الزام‌های قانونی سازمان اوقاف درباره نحوه انتخاب هیئت‌امنا و اطلاع‌رسانی به آنها در خصوص ابعاد میراث فرهنگی موقوفات پیشنهاد می‌شود یک تبصره به شرح ذیل به ماده (۲) [آیین‌نامه نحوه انتخاب و برکناری شرایط و حدود اختیارات و وظایف امین یا هیئت‌امناهای اماکن مذهبی و موقوفات](#) با موضوع اصلاح ترکیب اعضای هیئت‌امنا الحاق شود:

تبصره الحاقی: در اماکنی که در فهرست آثار ملی ثبت شده‌اند و یا حسب تأیید وزارت از بناهای فرهنگی-تاریخی محسوب می‌شوند، حضور یک نماینده تأیید شده از سوی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی لازم است.

اگر چه تأیید طرح‌های تعمیر، مرمت و بازسازی آثار ملی توسط وزارت میراث فرهنگی در مواد قانونی مختلفی ضروری دانسته شده است، اما وظایف هیئت‌امنا ای اماکن مذهبی در ماده (۷) آیین‌نامه مزبور درج شده و این آیین‌نامه مهم‌ترین محل رجوع آنها برای آگاهی از وظایف قانونی ایشان است. بنابراین در راستای تدقیق و شفافیت بیشتر مسئولیت هیئت‌امنا و جلوگیری از بروز مشکلات کیفی برای آنها، پیشنهاد می‌شود که یک تبصره به شرح ذیل به ماده (۷) آیین‌نامه نحوه انتخاب و برکناری شرایط و حدود اختیارات و وظایف امین یا هیئت‌امنا ای اماکن مذهبی و موقوفات با موضوع ضرورت تأیید اقدام‌های حفظ و نگهداری هیئت‌امنا از سوی کارشناسان وزارتخانه میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی الحاق شود:

تبصره الحاقی: در خصوص موقوفات و اماکن مذهبی که در فهرست آثار ملی ثبت شده یا از سوی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی از آثار فرهنگی-تاریخی به‌شمار می‌روند، اقدام‌های مرتبط با بندهای «ج»، «د» و «ه» مستلزم دریافت تأییدیه کارشناسان مورد تأیید این وزارتخانه است.

۴-۲-۴. ارتقای سازوکارهای شناسایی و نظارت بر حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبر که در سازمان اوقاف

با توجه به محدودیت‌ها و نواقص رویکردهای سنتی و نه‌چندان کارآمد سازمان اوقاف در شناسایی، نظارت و اجرای امور حفظ و نگهداری موقوفات و بقاع متبر که، پیشنهاد می‌شود به‌جای سپردن کار مستقیم نظارت فنی بر اماکن موقوفه و بقاع متبر که به یکی از معاونت‌های سازمان اوقاف و به‌کارگیری سیستم نظارت‌های دوره‌ای یا اتکا به خوداظهاری متولی و هیئت‌امنا در شناسایی نیازهای عمران و آبادانی این اماکن، از ظرفیت‌های دیگری همچون شرکت‌های خصوصی نظارت فنی یا سامانه‌های برخط استعلام و اظهار وضعیت استفاده شود. اطلاع‌رسانی عمومی در خصوص موقعیت موقوفات و بهره‌مندی از سازوکارهای سوت‌زنی برای جلوگیری از خرابی موقوفات از دیگر راهبردهای پیشنهادی جهت ارتقای سازوکارهای سنتی موجود به‌شمار می‌روند.

۴-۲-۵. نظارت بر اجرای سیاست‌های حمایتی از خادمان مساجد و اماکن مذهبی

با توجه به اجرای ناموفق سیاست‌های حمایت از خادمان اماکن مذهبی توسط سازمان‌های مسئول از جمله سازمان اوقاف و سازمان تأمین اجتماعی در مورد بیمه این افراد، پیشنهاد می‌شود که در راستای فراهم کردن شرایط مناسب فعالیت این افراد به‌عنوان بازوان اجرایی حفظ و نگهداری اولیه اماکن مذهبی، کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی براساس آمارهای مرتبط با خادمان بقاع متبر که و مساجد (که تاکنون در دسترس نبوده‌اند)، شاخص‌های کمی مرتبط با تبصره «۳» بند «ت» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت کشور را به پیشنهاد سازمان اوقاف و همکاری وزارت میراث فرهنگی و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی معین کرده و نظارت بر اجرای بند مزبور را به‌همراه موضوع بند «ت» ماده (۷۶) قانون برنامه هفتم پیشرفت کشور (طرح احیا و فعال‌سازی موقوفات) در اولویت قرار دهد.

۴-۲-۶. تعیین شاخص‌های کمی برای مصارف عمرانی و جوه حاصل از حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل

بخش قابل توجهی از اعتبارات حمایتی مرتبط با حفظ و نگهداری موقوفات سالیانه در آیین‌نامه چگونگی هزینه جوه حاصل از حق التولیه، حق النظاره و هدایای مستقل و میزان حق الزحمه امین یا هیئت‌امنا ای اماکن مذهبی برآورد می‌شود اما جزئیات برنامه‌ریزی این جوه و گزارش عملکرد آن توسط سازمان اوقاف منتشر نشده است. پیشنهاد می‌شود با توجه به اینکه درآمدها و هزینه‌های مندرج در این آیین‌نامه چندین برابر بودجه مصوب سالیانه سازمان اوقاف در قوانین بودجه سنواتی کشور بوده و مستقیماً در راستای اهداف و عملکرد سازمان هستند، شاخص‌های عملکردی مشخصی در تصویب آیین‌نامه ذکر شده و گزارش آن توسط سازمان اوقاف و امور خیریه به کمیسیون فرهنگی مجلس و هیئت‌وزیران ارسال گردد.

۷-۲-۴. اصلاح نظام آماری و برنامه‌ریزی سازمان اوقاف در خصوص حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی

دسته‌بندی مشخصی از موقوفات و بقاع متبرکه براساس نیازهای عمران و آبادانی آنها در سازمان اوقاف وجود ندارد. این خلأ نظام آماری موجب شده تا برنامه‌ریزی درباره حفظ و نگهداری موقوفات بیش از آنکه به صورت سازمان‌یافته و براساس اولویت‌ها و شاخص‌های از پیش تعیین شده‌ای باشد، به صورت موردی و براساس نظرهای کارشناسان صورت پذیرد. از این رو پیشنهاد می‌شود که اولاً نظام آماری جامع و دقیقی از نیازهای عمرانی موقوفات احصا و تهیه شود. ثانیاً براساس داده‌های آن، برنامه‌ریزی مشخصی در خصوص حفظ و نگهداری موقوفات و اماکن مذهبی انجام شود؛ به گونه‌ای که سازمان اوقاف برپایه میزان درآمد موقوفات کشور، استاندارد کمینه و بیشینه نسبت هزینه حفظ و نگهداری به کل درآمد موقوفات را به صورت جداگانه برای هر گونه از موقوفات بی‌درآمد، کم‌درآمد و پردرآمد تعیین کرده و در جهت برآورد یا تخصیص اعتبارات لازم سالیانه اقدام کند.

جدول ۱ پیوست. جدول کامل درآمدهای موقوفات متصرفی و اشتراک التولیه و بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳

گزارش مقایسه ۲ ساله درآمد موقوفات، بقاع متبرکه و سایر منابع سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (ارقام به ریال)						
منتهی به ۳۰ اسفند ماه (یک ساله)						
نام استان	عنوان	ردیف	عنوان حساب	سال ۱۴۰۲	سال ۱۴۰۳	درصد تغییر
موقوفات	۱	۱	وجوه اجاره	۹,۸۱۵,۵۲۹,۳۴۷,۲۱۶	۱۴,۷۲۱,۶۸۵,۱۷۴,۷۶۴	۵۰
	۲	۲	وجوه پذیره‌ها	۲۴,۵۴۶,۳۵۷,۴۷۵,۴۲۵	۲۹,۰۸۵,۱۶۵,۶۹۰,۴۶۲	۱۸
	۳	۳	وجوه سرقتی	۲۵,۵۲۶,۴۹۹,۶۷۶	۶۰,۵۳۷,۲۲۳,۸۰۰	۷۰
	۴	۴	وجوه سود سرمایه گذاریها	۹۲,۲۵۰,۸۱۸,۰۳۴	۱,۱۸۰,۵۷۳,۵۳۴,۰۳۰	۱,۱۸۰
	۵	۵	وجوه خاص بقاع متبرکه	۲۴,۹۱۸,۹۱۹,۰۲۱	۴۵,۵۷۴,۷۳۹,۷۴۲	۸۳
	۶	۶	وجوه مشترک بقاع وموقوفات	۴,۳۰۷,۲۵۸,۳۰۹,۴۶۵	۸,۲۹۲,۶۴۵,۰۰۰,۵۲۷	۹۳
	۷	۷	وجوه هدایای نقدی	۲,۱۲۴,۴۴۷,۸۴۵,۵۰۲	۱,۹۲۲,۱۰۹,۸۸۰,۲۵۹	-۱۰
	۸	۸	وجوه وصولی ماده ۴۹	*	*	*
	۹	۹	وجوه ترویج فرهنگ وقف	*	*	*
	۱۰	۱۰	وجوه حقوق اوقافی	*	*	*
جمع کل درآمد موقوفات			۴۰,۹۴۶,۶۸۹,۲۱۴,۳۳۹	۵۵,۳۰۸,۲۹۱,۲۴۳,۵۸۴	۳۵	
بقاع	۱	۱	وجوه اجاره	۹۸۶,۷۵۲,۶۱۶,۳۸۸	۱,۶۲۶,۹۱۲,۶۸۸,۵۲۴	۶۵
	۲	۲	وجوه پذیره‌ها	۱۵۱,۴۳۴,۳۲۸,۵۹۶	۱۳۳,۴۳۸,۹۸۱,۰۰۰	-۱۲
	۳	۳	وجوه سرقتی	*	۲۵,۷۵۰,۱۵۰,۰۰۰	*
	۴	۴	وجوه سود سرمایه گذاریها	۱۲,۳۶۸,۸۰۰	۵۸,۵۲۰,۱۳۶,۷۰۵	۴۷۶,۸۸۳
	۵	۵	وجوه خاص بقاع متبرکه	۲,۹۴۳,۳۴۶,۱۶۳,۸۸۰	۳,۸۱۹,۴۶۲,۹۲۸,۳۶۹	۳۰
	۶	۶	وجوه مشترک بقاع وموقوفات	۷,۰۲۲,۸۰۲,۸۳۱,۱۸۳	۹,۹۶۱,۸۹۶,۹۰۰,۴۱۸	۴۲
	۷	۷	وجوه هدایای نقدی	۲,۴۰۹,۶۳۴,۴۹۴,۹۴۰	۳,۸۰۹,۰۶۳,۲۰۸,۸۳۵	۵۸
	۸	۸	وجوه وصولی ماده ۴۹	*	*	*
	۹	۹	وجوه ترویج فرهنگ وقف	*	*	*
	۱۰	۱۰	وجوه حقوق اوقافی	*	*	*
جمع کل درآمد بقاع			۱۳,۵۱۳,۹۸۲,۷۰۳,۷۸۷	۱۹,۴۳۵,۰۴۴,۹۹۳,۸۶۱	۴۴	
کل کشور	۱	۱	مدیریتی موقوفات استان	۳,۵۲۰,۷۸۸,۱۰۱,۵۲۹	۴,۳۹۹,۰۶۵,۳۳۲,۸۰۹	۲۵
	۲	۲	مدیریتی بقاع استان	۶۰۰,۹۳۸,۸۷۴,۷۰۷	۸۳۰,۰۰۹,۵۰۲,۵۴۰	۳۸
	۳	۳	تبلیغ و ترویج فرهنگ وقف قرآنی	۱,۱۱۷,۹۹۸,۲۲۸	۷۷۱,۲۳۱,۰۰۱	۳۱
	۴	۴	فرهنگی بقاع	۱,۵۰۱,۹۸۵,۶۸۶	۳,۴۱۹,۱۴۷,۲۴۹	۱۲۸
	۵	۵	فرهنگی بقعه شهرستان	۴۲,۸۲۹,۳۵۰	۱۹۱,۸۸۵,۷۴۷	۳۴۸
	۶	۶	روابط عمومی موقوفات استان	*	*	*
	۷	۷	روابط عمومی بقاع استان	۱,۴۹۷,۴۸۵,۶۸۶	۱,۳۹۰,۷۷۶,۶۲۹	-۷
	۸	۸	مسابقات منمركز قرآن استان	۸۰۰,۰۰۰	*	-۱۰۰
	۹	۹	مسابقات قرآنی بقاع استان	۱,۷۲۹,۷۷۳,۵۷۱	۴,۲۳۷,۰۵۷,۸۲۰	۱۴۵
	۱۰	۱۰	حق الوكاله اداره اجرایی شهرستان	۶۹۱,۸۱۲,۷۳۲,۷۲۲	۹۵۲,۲۹۷,۶۲۷,۸۵۱	۳۸
	۱۱	۱۱	جذب اعتبارات از ذیحسابی	۱۲,۹۷۱,۰۲۳,۰۸۵	۷,۲۰۲,۲۹۱,۴۵۴	-۴۴
	۱۲	۱۲	دریافت نقدی از دفتر رهبری	۲,۸۵۴,۶۹۰,۰۰۰	۵,۴۳۶,۹۳۹,۵۰۰	۹۰
	۱۳	۱۳	کمکهای ریاست جمهوری	*	*	*
	۱۴	۱۴	کمکهای موسسات دولتی	۱۷,۲۴۳,۱۹۱,۱۸۶	۲۶,۷۰۶,۳۴۶,۴۷۰	۵۵
	۱۵	۱۵	کمکهای موسسات عمومی	۳۴۲,۸۹۵,۹۹۶,۴۶۳	۵۸۷,۴۳۰,۸۹۳,۰۳۴	۷۱
	۱۶	۱۶	سایر دریافتی‌ها	*	*	*
	۱۷	۱۷	وجوه درآمد مراکز خدمات رفاهی	۱۷,۳۷۶,۴۴۶,۰۰۰	۱۶,۹۲۵,۷۰۰,۰۰۰	-۳
	۱۸	۱۸	سایر دریافتی‌ها	۱۵۰,۷۶۱,۷۱۲,۳۴۹	۱۹۴,۷۴۹,۷۰۰,۳۶۵	۲۹
	۱۹	۱۹	حق التولیه موقوفات متصرفی	۲,۳۶۳,۲۳۴,۸۱۸,۸۵۱	۲,۸۸۲,۴۸۳,۳۰۵,۷۷۷	۲۲
	۲۰	۲۰	حق النظاره موقوفات غیرمتصرفی	۳۵۳,۶۴۹,۴۱۷,۶۵۸	۴۹۵,۹۳۱,۹۶۵,۴۷۷	۴۰
	۲۱	۲۱	حق التولیه بقاع متبرکه	۹۹۲,۱۵۶,۸۲۴,۴۹۸	۱,۳۶۰,۷۴۹,۹۰۲,۳۲۴	۳۷
جمع کل درآمد سایر منابع			۹,۰۷۲,۵۷۴,۷۵۱,۵۶۹	۱۱,۷۶۸,۹۹۹,۵۰۶,۰۴۷	۳۰	
جمع کل درآمد موقوفات و بقاع متبرکه			۵۴,۴۶۰,۲۷۱,۹۱۸,۱۲۶	۷۴,۷۴۳,۳۳۶,۲۳۷,۴۴۵	۳۷	
جمع کل درآمد			۶۳,۵۳۲,۸۴۶,۶۶۹,۶۹۵	۸۶,۵۱۲,۳۳۵,۷۴۳,۴۹۲	۳۶	

جدول ۲ پیوست. کامل هزینه‌های موقوفات متصرفی و اشتراک التولیه و بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳

گزارش مقایسه ۲ ساله هزینه موقوفات، بقاع متبرکه و سایر منابع سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (ارقام به ریال)
منتتهی به ۳۰ اسفند ماه (یک ساله)

نام استان	عنوان	ردیف	عنوان حساب	سال ۱۴۰۲	سال ۱۴۰۳	درصد تغییر
موقوفات		۱	هزینه های آموزشی و فرهنگی	۳,۱۰۸,۲۴۷,۷۷۲,۷۸۵	۲,۳۳۱,۳۶۳,۲۱۶,۷۷۸	۷
		۲	هزینه های امور بین المللی	۱۶,۰۶۰,۵۵۴,۰۰۰	۶,۴۶۳,۳۰۰,۰۰۰	-۶۰
		۳	هزینه های امور حقوقی و ثبتی	۸۶۰,۳۳۵,۰۸۰,۳۰۴	۱,۰۹۲,۹۱۶,۸۵۵,۲۴۱	۲۷
		۴	هزینه های تأمین مسکن	۱۵۷,۱۰۰,۰۵۷,۳۸۸	۳۷,۳۴۴,۷۳۹,۱۰۶	-۷۶
		۵	هزینه های اجرای طرحها و مراسم	۱,۹۵۳,۰۰۲,۲۷۳,۰۵۹	۳,۹۰۴,۳۲۲,۰۵۰,۲۸۱	۱۰۰
		۶	هزینه های کمکهای بلاعوض	۶۱۸,۴۰۰,۰۶۱,۲۳۴	۱,۳۱۷,۳۶۱,۵۵۲,۳۱۲	۱۱۳
		۷	هزینه های حفظ و نگهداری	۴,۰۸۱,۸۰۲,۵۹۸,۵۳۵	۴,۶۲۱,۱۱۷,۳۰۴,۳۳۹	۱۳
		۸	هزینه های حقوق اوقافی	*	*	*
		۹	هزینه های نيات مذهبی	۱۱,۳۶۶,۲۱۹,۰۵۸	*	-۱۰۰
		۱۰	هزینه های نيات خيريه	۱۵۱,۱۹۳,۹۴۰,۰۰۰	۲۲۵,۸۳۷,۸۰۴,۴۶۸	۴۹
		۱۱	هزینه های نيات اجتماعي	*	*	*
		۱۲	هزینه های عتبات عاليات	۳۴۷,۳۷۶,۱۰۸,۴۸۵	۲۳۶,۸۸۹,۰۰۰,۰۰۰	-۲۲
		۱۳	هزینه های ماده ۸ قانون تشکيلات و اختيارات سازمان	*	*	*
		۱۴	هزینه های مدارس علوم دينی	*	*	*
		۱۵	هزینه های مساجد	*	*	*
		۱۶	هزینه موقوفات برای بقاع و اماکن متبرکه	۶۶,۶۴۰,۸۹۷,۱۷۴	*	-۱۰۰
		۱۷	هزینه های مستقیم فعاليتهاي ماموریتی	۱,۴۰۲,۳۶۹,۹۶۳,۸۵۴	۱,۹۶۹,۵۶۴,۳۷۹,۹۲۸	۴۰
		۱۸	سایر هزینه ماموریتی	۲۰۵,۹۹۱,۲۶۱,۵۵۲	۱۹۰,۴۰۲,۰۰۳,۰۳۲	-۸
		۱۹	سایر هزینه های کارکنان	۳۴,۶۷۷,۸۷۸,۵۹۳	۵۸,۱۲۴,۶۶۶,۱۰۶	۶۸
		۲۰	سایر هزینه های عملیاتی	۴,۷۲۹,۰۶۰,۳۷۱,۹۹۳	۹,۵۳۹,۵۳۵,۶۷۵,۷۶۲	۱۰۲
		۲۱	هزینه های عمومي	۳,۰۵۳,۴۲۸,۶۰۶,۵۵۶	۳,۴۵۴,۱۹۴,۴۷۸,۵۳۵	۲۰
		۲۲	هزینه ها مالی	۷۲,۶۹۳,۰۱۲,۳۸۵	۲۲۳,۳۸۹,۳۶۹,۲۸۹	۲۰۳
جمع کل هزینه موقوفات				۱۹,۸۷۰,۷۴۶,۶۵۷,۹۵۵	۲۹,۱۹۸,۷۶۵,۵۱۰,۰۰۷	۴۷
کل کشور		۱	هزینه های آموزشی و فرهنگی	۱,۷۱۶,۲۹۹,۹۳۳,۰۵۲	۱,۷۷۰,۴۵۲,۳۹۶,۹۸۸	۳
		۲	هزینه های امور بین المللی	۲۳,۳۰۰,۰۰۰	۲,۱۵۹,۹۳۰,۰۰۰	۹,۱۷۰
		۳	هزینه های امور حقوقی و ثبتی	۵۷,۰۰۵,۴۰۳,۵۷۰	۶۵,۶۶۱,۹۹۸,۳۳۲	۱۵
		۴	هزینه های تأمین مسکن	۱۷,۷۱۴,۴۵۵,۳۸۳	۱۷,۷۴۲,۸۰۷,۶۰۳	*
		۵	هزینه های اجرای طرحها و مراسم	۱,۰۸۹,۳۰۲,۲۳۲,۴۴۷	۱,۸۹۷,۸۸۸,۴۲۰,۸۰۷	۷۴
		۶	هزینه های کمکهای بلاعوض	۶۷,۰۰۷,۴۵۹,۹۹۷	۲۱۵,۱۴۵,۳۶۸,۴۳۸	۲۲۱
		۷	هزینه های حفظ و نگهداری	۳۷,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	*	-۱۰۰
		۸	هزینه های حقوق اوقافی	*	*	*
		۹	هزینه های نيات مذهبی	*	*	*
		۱۰	هزینه های نيات خيريه	*	*	*
		۱۱	هزینه های نيات اجتماعي	*	*	*
		۱۲	هزینه های عتبات عاليات	*	*	*
		۱۳	هزینه های ماده ۸ قانون تشکيلات و اختيارات سازمان	*	*	*
		۱۴	هزینه های مدارس علوم دينی	*	*	*
		۱۵	هزینه های مساجد	*	*	*
		۱۶	هزینه موقوفات برای بقاع و اماکن متبرکه	*	*	*
		۱۷	هزینه های مستقیم فعاليتهاي ماموریتی	۲,۷۷۹,۰۴۱,۶۹۲,۸۲۴	۳,۴۶۶,۹۵۰,۹۲۰,۱۶۷	۲۳
		۱۸	سایر هزینه ماموریتی	۸۹,۸۸۷,۷۷۷,۵۹۶	۸۰,۷۰۴,۰۹۳,۳۲۱	-۱۰
		۱۹	سایر هزینه های کارکنان	۹۴,۰۸۰,۹۶۲,۶۰۸	۲۲۰,۱۰۱,۰۴۲,۵۴۷	۱۳۴
		۲۰	سایر هزینه های عملیاتی	۴,۲۷۸,۳۶۵,۵۱۵,۴۶۶	۶,۶۹۶,۸۸۱,۹۰۴,۱۷۷	۵۷
		۲۱	هزینه های عمومي	۵۱۰,۷۴۸,۴۵۸,۸۸۰	۷۸۱,۷۴۷,۹۷۲,۷۷۰	۵۳
		۲۲	هزینه ها مالی	۲۴,۲۴۰,۱۷۳,۵۴۱	۱۹,۹۸۶,۷۵۴,۹۵۷	-۱۸
جمع کل هزینه بقاع				۱۰,۷۵۰,۷۱۷,۴۷۲,۸۱۴	۱۵,۱۹۵,۳۵۸,۵۰۸,۱۰۷	۴۱
سایر منابع		۱	هزینه های آموزشی و فرهنگی	۱,۴۱۶,۵۸۶,۸۸۶,۱۹۲	۱,۱۶۱,۴۸۲,۰۹۳,۰۶۳	-۱۸
		۲	هزینه های امور بین المللی	۴۳,۸۷۴,۳۵۶,۰۰۰	۶۰,۳۴۲,۰۸۰,۰۰۰	۲۸
		۳	هزینه های امور حقوقی و ثبتی	۴۴۲,۶۳۷,۵۹۴,۳۰۰	۴۴۲,۹۱۳,۶۰۵,۹۳۴	*
		۴	هزینه های تأمین مسکن	۵,۴۸۴,۰۸۲,۲۸۰	۴,۱۲۳,۰۰۱,۱۴۰	-۲۵
		۵	هزینه های اجرای طرحها و مراسم	۶۴۴,۶۰۱,۹۹۰,۸۸۲	۱,۲۱۸,۹۷۵,۹۱۶,۰۸۲	۸۹
		۶	هزینه های کمکهای بلاعوض	۱,۶۳۳,۵۴۴,۶۸۲,۹۸۵	۱,۰۷۳,۰۹۱,۷۸۳,۰۹۱	-۳۴
		۷	هزینه های حفظ و نگهداری	*	۲۲۵,۰۲۱,۰۰۰	*
		۸	هزینه های حقوق اوقافی	۳۸,۸۵۲,۸۸۵,۰۰۰	۵۱,۸۸۵,۳۰۰,۰۰۰	۳۴
		۹	هزینه های نيات مذهبی	۲۲۸,۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۲۴,۲۲۲,۳۰۷,۵۰۰	-۸۹
		۱۰	هزینه های نيات خيريه	۵۲,۴۴۹,۲۰۰,۰۰۰	۹۹,۸۲۹,۹۰۰,۰۰۰	۹۱
		۱۱	هزینه های نيات اجتماعي	*	*	*
		۱۲	هزینه های عتبات عاليات	*	۱۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	*
		۱۳	هزینه های ماده ۸ قانون تشکيلات و اختيارات سازمان	*	*	*
		۱۴	هزینه های مدارس علوم دينی	۱۸,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۲۸,۳۷۵,۰۰۰,۰۰۰	۵۸
		۱۵	هزینه های مساجد	*	*	*
		۱۶	هزینه موقوفات برای بقاع و اماکن متبرکه	*	*	*
		۱۷	هزینه های مستقیم فعاليتهاي ماموریتی	۵,۵۸۳,۱۵۳,۳۹۰,۳۸۷	۴,۸۰۶,۰۱۹,۱۴۱,۳۶۲	-۱۴
		۱۸	سایر هزینه ماموریتی	۵۵,۸۲۳,۰۱۰,۹۹۳	۴۷,۳۵۸,۴۳۷,۵۶۰	-۱۵
		۱۹	سایر هزینه های کارکنان	۵۹۷,۵۷۷,۵۳۴,۵۵۷	۱,۰۸۹,۷۵۰,۹۹۹,۶۷۹	۸۳
		۲۰	سایر هزینه های عملیاتی	۱,۳۵۸,۵۶۸,۸۷۵,۱۳۶	۱,۳۵۲,۹۶۶,۰۴۶,۱۳۱	*
		۲۱	هزینه های عمومي	۱,۱۰۷,۳۲۲,۲۷۸,۱۹۹	۱,۵۳۳,۷۷۳,۶۶۴,۷۳۷	۳۹
		۲۲	هزینه ها مالی	۱۰,۱۹۹,۵۰۵,۵۳۷	۱۷,۴۷۶,۰۱۶,۸۴۵	۷۱
جمع کل هزینه سایر منابع				۱۳,۲۳۶,۹۸۶,۲۷۲,۵۸۷	۱۳,۰۲۲,۹۲۰,۳۰۴,۱۱۳	-۲
جمع کل هزینه ها				۴۳,۸۵۸,۴۵۰,۴۰۳,۴۰۶	۵۷,۴۱۷,۰۴۴,۳۳۲,۲۹۷	۳۱

جدول ۳ پیوست. کامل داری‌های مشهود موقوفات و بقاع متبرکه در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳

گزارش مقایسه ۲ ساله دارایی‌های مشهود - سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ (ارقام به ریال)												
مستثنی به ۳۰ اسفند ماه (یک ساله)												
نام استان	عنوان	ردیف	عنوان حساب	سال ۱۴۰۲			سال ۱۴۰۳			درصد تغییر (افزایش/کاهش)		
				مانده دارایی	استهلاک دارایی	ثابت شده	مانده دارایی	استهلاک دارایی	ثابت شده			
موقوفات		۹۸	۱	شبکه‌های توزیع و انتقال	۱۰۱,۵۴۱,۶۹۲,۱۶۲	۳۰,۹۵۱,۰۰۰	۱۰۱,۵۴۲,۶۴۳,۱۶۲	۵۱,۳۷۲,۰۵۷,۵۷۲	۱۶۶,۸۱۴,۰۰۰	۵۱,۵۳۹,۸۷۱,۵۷۲	-۸۱	
		۰	۲	پیش پرداخت عملیات سرمایه‌ای	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
		۰	۳	پیش پرداخت اعتبار اسنادی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
		۲۱	۴	دارایی‌های زیر زمینی	۱۷۲,۱۹۴,۶۳۷,۶۶۹	۰	۱۷۲,۱۹۴,۶۳۷,۶۶۹	۱۴۲,۴۹۴,۶۳۷,۶۶۹	۰	۱۴۲,۴۹۴,۶۳۷,۶۶۹	۰	۲۱
		۵۱	۵	اشیای گرانبها و تاریخی و عتیقه‌جات	۷,۶۵۸,۲۰۲,۴۰۰	۰	۷,۶۵۸,۲۰۲,۴۰۰	۵,۰۲۴,۳۹۵,۴۰۰	۲۹,۴۴۰,۰۰۰	۵,۰۹۳,۸۳۵,۴۰۰	۰	۱۰۰
		۰	۶	اموال غیر منقول - زمین	۵۹۰,۷۷۴,۷۱۰,۴۷۲,۱۴۰	۴۸۸,۰۸۴,۹۵۱,۸۳۲	۵۹۵,۶۵۵,۵۹۵,۴۳۳,۶۷۲	۵۸۸,۷۵۷,۵۵۳,۱۳۳,۶۴۳	۱۱,۹۲۸,۲۲۷,۵۳۹,۹۳۵	۶۰۰,۷۳۵,۷۸۰,۶۵۳,۵۷۸	۰	-۵۹
		۱۵	۷	اموال غیر منقول - اعیانی	۳۱,۵۸۱,۵۶۲,۳۴۵,۳۳۵	۶۷۸,۰۵۰,۴۶۶,۴۰۴	۳۲,۶۶۴,۱۱۷,۳۹۱,۷۳۹	۲۷,۴۲۲,۶۳۲,۸۹۶,۰۳۱	۲۲۳,۴۲۲,۵۶۲,۵۲۹	۲۷,۶۴۵,۷۸۵,۴۵۸,۵۶۵	۰	۳۰۳
		۱۰۵	۸	اموال منقول - تأسیسات	۳۴۴,۲۰۹,۰۲۴,۸۵۷	۱,۰۲۷,۳۰۰,۰۰۰	۳۴۵,۳۶۶,۳۴۴,۸۵۷	۱۶۷,۸۹۵,۱۳۱,۵۰۸	۴,۹۹۴,۲۴۷,۵۷۲	۱۷۲,۸۸۹,۳۷۹,۰۸۰	۰	-۷۹
		۳۲۵	۹	اموال منقول - ماشین‌آلات	۱۴۰,۵۷۱,۴۵۵,۶۲۰	۰	۱۴۰,۵۷۱,۴۵۵,۶۲۰	۲۳,۱۰۷,۵۹۷,۷۸۰	۴۲۳,۶۰۰,۰۰۰	۳۳,۵۳۱,۱۸۹,۷۸۰	۰	-۱۰۰
		۳۵	۱۰	اموال منقول - اثاثیه و منسوبات	۱,۵۹۳,۹۶۲,۶۳۳,۹۶۸	۸,۶۴۱,۹۳۳,۰۲۷	۱,۶۰۲,۶۰۴,۵۵۶,۹۷۵	۱,۱۸۲,۰۵۶,۳۲۱,۶۰۵	۱۸,۹۶۱,۰۰۳,۴۰۰	۱,۳۰۱,۰۱۷,۹۲۵,۰۰۵	۰	۵۴
		۵۳	۱۱	اموال منقول - ابزار آلات و تجهیزات	۲۶۹,۵۵۸,۳۷۶,۹۸۶	۱۰,۱۸۵,۰۰۰	۲۶۹,۶۶۰,۱۲۶,۹۸۶	۱۷۵,۷۶۴,۵۶۹,۴۷۷	۴۰,۹۶۹,۶۷۳,۳۰۱	۱۷۹,۸۶۱,۵۳۶,۷۶۸	۰	-۹۸
		۸۴	۱۲	اموال منقول - وسائط نقلیه	۳۵۸,۸۲۱,۴۲۱,۸۴۰	۱,۶۴۷,۰۰۰,۰۰۰	۳۶۰,۴۱۸,۹۲۱,۸۴۰	۱۹۴,۹۶۶,۷۴۳,۸۴۰	۵۹۲,۰۰۰,۰۰۰	۱۹۵,۵۲۸,۷۴۳,۸۴۰	۰	۱۷۸
۱	جمع کل دارایی موقوفات			۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳,۳۳۱,۲۵۷	۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳,۳۳۱,۲۵۷	۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳,۳۳۱,۲۵۷	۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳,۳۳۱,۲۵۷	۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳,۳۳۱,۲۵۷	۶۳۰,۳۵۳,۵۲۳,۳۳۱,۲۵۷	۰		
بقاع متبرکه		۱۸	۱	شبکه‌های توزیع و انتقال	۲۸,۶۷۳,۴۰۹,۳۹۸	۹۴,۰۰۰,۰۰۰	۲۸,۶۷۳,۴۰۹,۳۹۸	۲۴,۳۱۶,۵۸۵,۸۹۸	۶۵۲,۲۷۲,۰۰۰	۲۴,۹۶۴,۸۵۷,۸۹۸	-۸۶	
		۰	۲	پیش پرداخت عملیات سرمایه‌ای	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
		۰	۳	پیش پرداخت اعتبار اسنادی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
		۰	۴	دارایی‌های زیر زمینی	۲,۵۱۰,۰۰۰,۰۰۰	۰	۲,۵۱۰,۰۰۰,۰۰۰	۲,۵۱۰,۰۰۰,۰۰۰	۰	۲,۵۱۰,۰۰۰,۰۰۰	۰	
		۵	۵	اشیای گرانبها و تاریخی و عتیقه‌جات	۲۲۴,۴۱۷,۷۵۵,۴۷۰	۰	۲۲۴,۴۱۷,۷۵۵,۴۷۰	۲۲۳,۲۲۷,۵۵۵,۳۷۰	۲۴۶,۳۰۰,۴۰۰	۲۲۳,۴۸۳,۸۵۵,۷۷۰	۰	-۱۰۰
		۰	۶	اموال غیر منقول - زمین	۱۷,۷۰۲,۰۰۱,۱۱۲,۷۳۵	۲۴,۹۴۵,۹۳۵,۰۱۳	۱۷,۷۲۶,۹۴۷,۰۲۷,۷۸۸	۱۷,۶۵۷,۲۰۲,۲۲۲,۳۱۴	۷۷۵,۱۱۳,۷۳۵,۰۳۶	۱۸,۴۳۳,۸۱۶,۴۵۷,۳۵۰	۰	-۹۷
		۳	۷	اموال غیر منقول - اعیانی	۲,۴۱۹,۶۲۱,۷۷۶,۳۹۰	۱,۵۲۳,۲۳۸,۰۰۶	۲,۴۲۱,۱۴۵,۰۱۴,۳۹۶	۲,۳۴۹,۱۰۶,۳۸۹,۷۱۹	۳۹,۸۹۶,۳۹۸,۰۲۴	۲,۳۸۹,۰۰۳,۲۲۷,۷۵۳	۰	۹۶
		۱۲۲	۸	اموال منقول - تأسیسات	۳۰۶,۳۷۳,۴۸۸,۱۰۰	۲,۱۲۸,۰۰۰,۰۰۰	۳۰۹,۱۰۱,۵۰۸,۱۰۰	۱۳۷,۹۷۶,۵۷۸,۳۴۷	۱,۴۴۳,۰۰۰,۰۰۰	۱۳۹,۲۱۹,۶۲۸,۳۴۷	۰	۷۱
		۵۹	۹	اموال منقول - ماشین‌آلات	۵۵,۶۰۴,۶۰۳,۳۶۲	۵۷۸,۹۰۰,۰۰۰	۵۶,۱۸۳,۵۰۵,۳۶۲	۳۵,۰۷۷,۴۳۷,۶۲۲	۸۸,۰۰۰,۰۰۰	۳۵,۱۶۵,۴۳۷,۹۶۲	۰	۵۵۸
		۲۸	۱۰	اموال منقول - اثاثیه و منسوبات	۲,۷۳۸,۳۱۸,۲۰۶,۴۸۹	۳۴,۷۸۴,۳۰۴,۱۶۱	۲,۷۷۳,۱۵۲,۶۰۶,۶۵۰	۲,۱۳۶,۱۷۲,۶۸۲,۴۱۸	۱۳,۷۳۳,۷۱۷,۳۳۰	۲,۱۴۹,۹۰۶,۳۹۹,۷۴۸	۰	۱۵۳
		۴۰	۱۱	اموال منقول - ابزار آلات و تجهیزات	۱۶۰,۸۲۳,۷۲۲,۴۷۶	۷۵۷,۸۶۰,۰۰۰	۱۶۱,۵۸۱,۵۸۲,۴۷۶	۱۱۴,۷۳۸,۵۸۷,۰۵۳	۱۵۶,۷۰۰,۰۰۰	۱۱۴,۸۹۵,۳۸۷,۰۵۳	۰	۳۸۴
		۳۳	۱۲	اموال منقول - وسائط نقلیه	۹۵,۹۷۹,۸۳۱,۳۰۰	۳۵۱,۵۰۰,۰۰۰	۹۶,۱۹۱,۳۳۱,۳۰۰	۷۲,۲۱۹,۸۳۱,۳۰۰	۲,۱۳۵,۶۰۰,۰۰۰	۷۴,۳۰۵,۴۷۱,۳۰۰	۰	۸۳
۴	جمع کل بقاع			۲۳,۷۵۵,۰۲۳,۹۴۷,۷۳۰	۶۵,۱۶۳,۷۴۷,۱۸۰	۲۳,۸۱۰,۰۴۷,۶۴۹,۹۰۰	۲۲,۷۵۳,۰۵۴,۸۰۰,۳۸۱	۸۳۳,۲۵۵,۸۲۳,۸۰۰	۲۳,۵۸۶,۱۷۰,۲۲۳,۱۸۱	۹۲		
سایر منابع		-۸	۱	شبکه‌های توزیع و انتقال	۱,۲۲۲,۹۸۶,۶۸۰	۰	۱,۲۲۲,۹۸۶,۶۸۰	۱,۳۳۱,۵۱۶,۵۰۰	۰	۱,۳۳۱,۵۱۶,۵۰۰	۰	
		۰	۲	پیش پرداخت عملیات سرمایه‌ای	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
		۰	۳	پیش پرداخت اعتبار اسنادی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
		۰	۴	دارایی‌های زیر زمینی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
		۰	۵	اشیای گرانبها و تاریخی و عتیقه‌جات	۷۵,۰۰۰,۰۰۰	۰	۷۵,۰۰۰,۰۰۰	۷۵,۰۰۰,۰۰۰	۰	۷۵,۰۰۰,۰۰۰	۰	
		۰	۶	اموال غیر منقول - زمین	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
		۰	۷	اموال غیر منقول - اعیانی	۱,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۰	۱,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۱,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۰	۱,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰	۰	
		-۳۹	۸	اموال منقول - تأسیسات	۲۶,۹۶۴,۳۵۶,۶۰۰	۵۰۰,۰۰۰	۲۶,۹۶۴,۳۵۶,۶۰۰	۴۴,۱۰۰,۶۵۵,۶۰۰	۰	۴۴,۱۰۰,۶۵۵,۶۰۰	۰	-۳۹
		۱۶۱	۹	اموال منقول - ماشین‌آلات	۲۲,۸۱۳,۹۴۹,۹۶۴	۸۰,۰۰۰,۰۰۰	۲۲,۸۱۳,۹۴۹,۹۶۴	۸,۷۴۷,۳۰۴,۹۶۴	۸۰,۰۰۰,۰۰۰	۸,۷۴۷,۳۰۴,۹۶۴	۰	۱۶۱
		۲	۱۰	اموال منقول - اثاثیه و منسوبات	۴۲۳,۳۴۸,۸۱۱,۳۹۴	۱,۰۳۵,۰۰۰,۰۰۰	۴۲۳,۳۴۸,۸۱۱,۳۹۴	۴۵۳,۸۸۹,۰۷۷,۱۷۹	۱۳۳,۵۵۰,۰۰۰	۴۵۳,۱۹۲,۴۵۷,۱۷۹	۰	۶۷۵
		۶	۱۱	اموال منقول - ابزار آلات و تجهیزات	۲۳,۰۳۸,۱۴۲,۸۰۰	۱,۰۴۵,۰۰۰	۲۳,۰۳۸,۱۴۲,۸۰۰	۲۱,۶۴۰,۶۶۴,۶۵۰	۱۰,۰۴۵,۰۰۰	۲۱,۶۴۰,۶۶۴,۶۵۰	۰	۶
		-۳	۱۲	اموال منقول - وسائط نقلیه	۷۷,۶۴۸,۷۷۴,۲۸۲	۶,۳۱۰,۰۰۰,۰۰۰	۷۹,۹۰۹,۹۵۸,۲۸۲	۷۹,۹۰۹,۹۵۸,۲۸۲	۴,۵۵۸,۰۰۰,۰۰۰	۸۱,۷۴۷,۷۵۸,۲۸۲	۰	۳۹
۱	جمع کل سایر منابع			۶۱۵,۳۰۲,۰۲۱,۰۰۰	۷,۴۳۶,۰۰۰,۰۰۰	۶۱۸,۶۰۸,۲۵۵,۰۰۰	۶۰۸,۸۷۴,۶۳۳,۱۷۵	۴,۷۷۲,۰۰۰,۰۰۰	۶۱۱,۰۳۵,۳۵۷,۱۷۵	۵۶		
۱	جمع کل دارایی‌ها			۶۴۹,۷۱۰,۴۱۶,۵۶۱,۶۶۷	۵,۶۴۲,۹۸۹,۷۷۹,۴۴۳	۶۵۵,۳۴۹,۱۳۶,۰۳۵,۱۱۰	۶۴۱,۵۴۴,۵۳۸,۴۸۰,۰۷۶	۱۳۰,۰۱۸,۹۴۱,۹۹۷,۵۳۷	۶۵۴,۵۵۰,۷۲۹,۲۱۱,۶۱۳	-۵۷		

فصل اول: اصول، مقدمات و کلیات

موضوع ماده (۷۵)

مدرسه تخصصی نگهداری موقوفات، یکی از موقوفات مهم در سیرت ساختمان می باشد، که تاکنون در کشور ایران مورد توجه چندین نفر قرار گرفته است. امروزه تعمیر و نگهداری ساختمان در محدوده نزدیک و بیرون مرزها و حیات یک ساختمان را از وظایف مهم مدیریت موقوفات محسوب می کند. با پایان عمر آن به خود اختصاص می دهد یا انتقال یک سیستم مناسب مدیریتی در بخش تعمیر و نگهداری که تنها می توان کیفیت ساختمان را افزایش داد بلکه امکان بهینه سازی هزینه ها نیز فراهم می گردد. بهینه سازی است با توجه به این مطلب تعمیر و نگهداری ساختمان و مدیریت آن از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد. نظر به اینکه ملکی مدیریت موقوفات و حساب، تخصص ملکی یک ساختمان، جهت اصلاح اصول مدیریت می باشد، به همین جهت در این دستورالعمل نحوه سازماندهی، تعمیر و نگهداری مورد مطالعه قرار گرفته است. امروزه محدودیت منابع مالی، ضرورت استفاده بهینه از امکانات و زیرساخت موجود از امری بدیهی محسوب است. از اول تا آخر هر هفته هزینه کرد، چرایی و چگونگی طرح ها به صورت علمی و منطقی بررسی و با هر نظر کارشناسی و تخصصی و صلاح سازمان تحت به انجام فعالیت های عملی اقدام گردد. لذا لزوم است با مراتب کلی و اقدام اصول نگهداری ساختمانها در اختیار ضمن هر نظر ملکی سبقت های سازمان و همچنین با مدیریت خود بتوان خطوط بنا را اصلاح نمود تا با اصلاح ملکی مقصود شود.

از آنجا که خطوط تعمیر ساختمانها در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

مدیریت و بهره برداری خطوط در طی مدت مدتی از قبیل: ۵ تا ۷ سال قابل پیش بینی می باشد. باسی با

برگ فایده

موضوع ماده (۷۵)

به سازمان بهره برداری اقتصادی و موقوفات و اوقاف خیریه

با اختیارات و صلاحیت های لازم می گردد. ضمن دستورالعمل نحوه تعمیر و نگهداری ساختمانها

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

نحوه فعالیت در این حوزه ملکی می باشد.

مجلس شورای اسلامی

های مذهبی و خیراتی، استقامت کاتب و دیپلماتی باطنی.

۲۱۸- تغییر دیدگاه، دورنگ‌های باطنی و تجدید جنبه‌های سنگین و کهن.
تعمیرات درها و تورنگ‌های سنگین، تبدیل اینکه این اجرا بیشتر در معرض آسیب رفت و آمد قرارمان، هر ۱۰ سال یک بار باستانی متعلق با تهنیتی ساختمان منظر قرار گرفته بودی در حالت خاص چون سنگینه شدن شیشه ها، پایه به روز رست به توفیق آن اقدام نمود.

۲۱۷- انجام تعمیرات در سیستم آبی و فاضلابی.
میزان آسیب دیدگی اجرا سروسیستم بهداشتی به دلیل کمبود استفاده و نیز معمول بودن سیستم های فاضلاب از سایر کشورها بیشتر است. بنابراین انجام اینگونه تعمیرات گران، بهاینا دیوار مر طول عمر ساختمان پیش بینی می گردد. ولی در صورت بروز مشکلات تنگ و با کسب نظر معاونت ۹۴ه و روی اقتصادی استان تصمیم صورت گرفت.

۲۱۶- تعمیرات موجود به سیستم های دوقل گرمایشی و سرمایشی و تپچه مخلوط.
اینگونه تعمیرات در طول عمر ساختمان یکبار قابل پیش بینی می باشد. اما در اینگونه موارد ترمیم سریع فضاهای فرسوده با اجزایی که عمر مفید شان در این صفت به پایان رسیده، کمک موثری به سیستم خواهد نمود. و این موضوع در مجموعه های بزرگ، خطر امنیت بیشتر است. لذا مطابق نظر کارشناسان، مشکلاتی و اوراق با تکیه معاونت ۹۴ه و روی اقتصادی استان فضاهای فرسوده بتابه صورت ترمیمی شود.

۲۱۵- انجام تعمیرات و تعمیرات دو گانه ها.
توسعه کلی و تغییر ساختار کف ها ساختار دیوار مر طول عمر ستار، پیش بینی می گردد. در ساختمانهای اداری نوع کف پوش ها در صورتی که از مصالح سنگی و یا سبزه پاشی و مر مسپرفک وند مستقر مراجهت قرار گیرد. در دوره های کوتاه تری نیاز به ترمیمی خواهد داشت. مصالح کف باشنی با توجه به طرح و کاربری تپچه و اجرا گردد تا مر زمان عمر مفید ساختمان نیاز به توسعته ساختار و مرصورت نیاز با نظر معاونت ۹۴ه و روی اقتصادی استان تصمیم یا باز سازی شود.

۲۱۴- دیوارهای و انجام تعمیرات کلی در ساختمانها.
توسعه و تعمیرات کلی دو پایه دوره از اصلاحات منبهر را از مر می گیرد. که به علت وقته مر عملکرد، بنا توسعه می کند. پیش از آنکه در طول عمر ساختمان انجام گردد.

۲۱۳- پایان دیدگی انجام دوره های نگهداری و تعمیراتی.
دوره های نگهداری و تعمیرات به دیوارهای متعلق که فعلا در تک سنگی در آن، اینک برای مدتی منتهی ۵ تا ۷

مجلس شورای اسلامی

مجلس شورای اسلامی

۷۱۲- حذف سیستم فیلترهای غیر ضروری با انتخاب روش مناسب ۲ در مرصورت دیوار استفاده بهینه و مفید از ساختمان ها نمود.

۷۱۱- دیوارهای عمر مفید ساختمانها را جلوگیری از فرسوده شدن سریع آنها.

۷۱۰- تعمیرات به توفیق بخشهای آسیب دیده.

۴- بازسازی و نگهداریات

۲۱۱- تغییر روش های مقاوم سازی و حفاظت با لایه و لایه یک جزء یا کل سیستم موجود، که بست اجرایی مجموعه ساختار و تعمیرات، کاهش مصرف انرژی و هزینه و افزایش کارایی تعمیرات می شود.
در نگهداری و تعمیرات، اساسی از این است که پس از مدتی کار کردن، تعمیرات باید بازبینی شده و تعمیرات اصلاحات لازم در روی آنها انجام پذیرد تا از فرسودگی تعمیرات جلوگیری و از این ساختار با خرید قطعات برنامهریزی شود.

۲۱۰- تعمیرات و فاضلابی
منظور از تعمیرات و توسعته کلیه فیلترهای است که منجر به ترمیمی اجزاء یا توسعته فیلترهای از ساختمان گردد.

۲۰۹- تعمیر پوشش های مقاوم و چاهنگاری.
این گونه توسعته و تعمیرات بنا به ضرورت در طول عمر ساختمان باشنی انجام شود زیرا که عدم ترمیمی باعثگرزی هزینه های گزافی را در این باره.

۲۰۸- تعمیرات شامل پوششهای مقاوم سازی های رطوبتی و حرارتی سروسیستم بهداشتی، اروپا، دیوارهای ها، موانع ها و چاه بناه ها می باشد.

۲۰۷- تعمیر و مرصورت فضاها و محیطها.
این گونه توسعته یک بار در طول عمر ساختمان پیش بینی می گردد. گرچه ممکن است که دیوارهای موجودی ساختمان و ساختار به تندی تا این توسعته پیش از یک بار انجام پذیرد.

۲۰۶- تعمیر و مرصورت دیوارهای داخلی (غیردیوارهای مرصورت سقف ها).
این گونه تعمیرات در طول عمر ساختمان چاهر نسبت بجزر اینکه توسعته و مرصورت دیوارها و اتاق ها باشد که باشنی موجود آن فضا را سلامت خواهد نمود. و روی اقتصادی استان عقد شده باشد. لذا با توجه به تغییرات گذر مر اینکه فضا ها پیش بینی دیوارهای که چاهر چاهر آنها کمترین فضاها را مانند بانک دوره توجه بیشتر است. تعمیرات در این پیش نیز عبارت است از تورنگ‌های باطنی، زراسازی ها و اکتود دیوارها و سقف، اتاق کاری

مجلس شورای اسلامی

شکل ۲ پیوست. برخی کاربرگ‌های مرتبط با فرایند تهیه و تصویب طرح‌های جامع بقاع و اماکن متبرکه

پیوست ب

« مشخصات شرکت مهندسين مشاور (حقوقی) »

۱- نام شرکت مشاور:

۲- رتبه بندی شرکت از سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور / سازمان نظام مهندسی استان (مدارک مربوطه ضمیمه می باشد):

۳- مشخصات مدیرعامل شرکت :

۴- مشخصات اعضای هیئت مدیره شرکت :

ردیف	نام و نام خانوادگی	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	سابقه کار (سال)
۱				
۲				
۳				
۴				
۵				

۵- مشخصات مدیر پروژه طراحی معرفی شده از سوی شرکت :

نام و نام خانوادگی :
رشته تحصیلی :
آخرین مدرک تحصیلی :
شماره نظام مهندسی :

شماره و تاریخ اعتبار پروانه اشتغال :

۶- گزارش مصور از سه پروژه مهم که توسط این شرکت در سطح استان / کشور طراحی گردیده (با ذکر عنوان پروژه ، زیربنا ، کارفرما ، کاربری و...) ارائه و پیوست می باشد.

صحت مطالب مندرج فوق مورد تأیید است.

معاون بهره وری اقتصادی استان
امضاء و تاریخ

پیوست الف

« صور تجلسه بررسی طرح » (ابلاغیه شماره ۹۲/۴۹۶۳۱۶ مورخ ۹۲/۶/۴)

تاریخ بررسی :

نام امامزاده - بقعه :

نتیجه بررسی :

بررسی اول بررسی دوم بررسی سوم بررسی چهارم تغییر مشاور

--

نام و سمت اعضای بررسی کننده طرح :

۱:	۳:	۵:
۲:	۴:	۶:

مدیر کل استان :

شماره و تاریخ تصویب طرح:

--

--

فرم د

معاونت بهره برداری اقتصادی موقوفات و بقاع متبرکه
اداره کل نظارت فنی بر اماکن مذهبی و اماکن موقوفات

فرم ارزیابی عملکرد شورای بررسی طرحهای جامع

موضوع	عالی ۹۰-۱۰۰	خوب ۷۰-۹۰	متوسط ۴۰-۷۰	ضعیف ۰-۴۰	ضریب اهمیت	جمع امتیاز
متناسب بودن تخصص دبیر شورای بررسی با طرحهای جامع رشته مهندسی و معماری					۳	
آرشیو مناسب دفترچه مطالعات و مستندات طرح نقشه های مصوب و دفاتر محاسباتی و جزئیات					۲	
ارائه و ارسال به موقع نقشه های مصوب به دبیرخانه شورای عالی تصویب طرحهای جامع (اداره کل نظارت فنی)					۲	
همکاری کارشناسان معاون بهره وری اقتصادی ادارات کل استانها با اداره کل نظارت فنی سازمان مرکزی					۱	
حضور فعال دبیر شورای بررسی و تأیید طرح استان در جلسات شورای عالی تصویب سازمان					۱	
میزان رعایت اصول و ضوابط فنی در طراحی و تهیه نقشه ها					۳	
صلاحیت و توانمندی مشاور طرح					۲	
تطبیق کامل طرح با سایت موجود و وضعیت تملک آن					۳	
برداشت کامل وضع موجود و بناهای میراثی موجود و غیره و طراحی بر اساس آن					۲	
وجود صورتهای توافق با میراث در مواردی که بنا میراثی است					۱	
					جمع کل	۲۰

امتیاز نهائی

ارزیابی کیفی عملکرد

نقاط ضعف :

نقاط قوت :

شکل ۳ پیوست. کاربرد های نظارتی امور فنی و عمرانی موقوفات و اماکن مذهبی

جدول شماره ۲

کاربرد نظارتی پروژه های خاص نظارتی (تصادفی)

ردیف	عنوان فعالیت	واحد عمل کننده	تاریخ کنترل	شرح عملیات
۱	بررسی و اعلام مشکلات سازه ای ساختمان	اداره کل نظارت فنی		
۲	بررسی و اعلام مشکلات معماری نقشه های وضع موجود و جدید و ارائه راهکار	اداره کل نظارت فنی		
۳	بررسی و اعلام مشکلات تأسیسات ساختمان و ارائه روش جهت بهینه سازی سیستم های مربوطه	اداره کل نظارت فنی		

امضاء

معاون بهره وری اقتصادی استان

امضاء

کارشناس فنی استان

امضاء

کارشناس معمار اداره کل نظارت فنی

امضاء

کارشناس سازه اداره کل نظارت فنی

کاربرگ نظارتی پروژه

جدول شماره ۱

ردیف	عنوان فعالیت	دوره بازدید	واحد عمل کننده	تاریخ کنترل	شرح عملیات
۱	شستشو و نظارت کلی	ماهانه	کارشناس فنی و تاسیسات	-	-
۲	بازدید و کنترل تاسیسات برقی	ماهانه	کارشناس فنی و تاسیسات	-	-
۳	بازدید و کنترل تاسیسات مکانیکی (آب، فاضلاب، گاز)	ماهانه	کارشناس فنی و تاسیسات	-	-
۴	کنترل و بازبینی تجهیزات آتش نشانی	ماهانه	کارشناس فنی و تاسیسات	-	-
۵	پوشش بام و عایقکاری ساختمان	شش ماهه	کارشناس فنی	-	-
۶	هواکش ها ، آبروها و جان پناه	سالانه	کارشناس فنی	-	-
۷	نوسازی و مرمت نما و محوطه	سالانه	کارشناس فنی	-	-
۸	کنترل سازه ای دیوارها و سقف ها	سالانه	کارشناس فنی	-	-
۹	کنترل دربها پنجره ها و یراق آلات	سالانه	کارشناس فنی	-	-
۱۰	کنترل سیستمهای حفاظتی و ایمنی	شش ماهه	کارشناس فنی	-	-
۱۱	کنترل تاسیسات سرمایشی و گرمایشی	شش ماهه	کارشناس فنی	-	-
۱۲	کنترل نمای داخلی ساختمان	سالانه	کارشناس فنی	-	-

امضاء

معاون بهره وری اقتصادی

امضاء

کارشناس فنی استان

امضاء

مسئول تاسیسات استان

استان

منابع و مآخذ

- [۱] سیاحی‌زاده فرد، س؛ ۱۴۰۳. واکاوی چالش‌های فعال‌سازی رقبات منفعتی و موقوفات مساجد کشور. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۳(۲).
- [۲] قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه (به‌همراه اصلاحات و الحاقات بعدی). ۱۳۶۳. مجلس شورای اسلامی.
- [۳] آجرلو، آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی؛ مفهوم وقف. ۱۳۹۳. تهران: پژوهشکده شورای نگهبان.
- [۴] گزارش‌های درآمد و هزینه موقوفات و بقاع متبرکه کل کشور و استان‌ها. ۱۴۰۴، اداره کل مالی و ذی‌حسابی سازمان اوقاف و امور خیریه: تهران. ص. ۱۵۰.
- [۵] رحمتی، م؛ سالنامه آماری فرهنگ و هنر در سال ۱۴۰۲. ۱۴۰۳. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ص. ۲۲۴.
- [۶] آیین‌نامه چگونگی هزینه‌کرد و جوه حاصل از حق التولیه، حق‌النظاره و هدایای مستقل و میزان حق‌الزحمه امین یا هیئت‌امنا اماکن مذهبی در سال ۱۴۰۲. ۱۴۰۲. هیئت‌وزیران. ص ۱۴.
- [۷] ب، موسی؛ نامه دعوت به مصاحبه با موضوع چالش‌های حفظ عین و عمران موقوفات و بقاع متبرکه کشور. مخاطب‌نامه: معاونان سازمان اوقاف و امور خیریه، هیئت‌امنا و معاونان مؤسسه بنیاد عمران و آبادانی موقوفات کشور، ۱۴۰۴. ۱۶۲۷/۱۶۲۰۰-۸۲: ص. ۲.
- [۸] عصاره‌نژاد دزفولی، س. و ا. جمالی‌گندمانی، واکاوی چالش‌های همکاری بین بخشی سازمان اوقاف و امور خیریه با دستگاه‌های حوزه دین و ارائه راهکار. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۳. ۳۳(۱).
- [۹] ابوجعفری، ر.؛ طراحی نظام جامع مدیریت اقتصاد وقف. ۱۳۹۹: تهران. ص. ۴۰۰.
- [۱۰] مشکینی، ا؛ ا. شاکری‌منصور، و م. حاجی‌زاده، آسیب‌شناسی و راهبردهای کاربردی در درآمدزایی موقوفات با درآمد پایین. ۱۴۰۰. تهران: طحان گستر.
- [۱۱] قانون بودجه سال ۱۴۰۴ کل کشور. ۱۴۰۳. مجلس شورای اسلامی. ص. ۲۲۰.
- [۱۲] کلهر، س؛ بررسی چالش‌ها و آسیب‌های مدیریت موقوفات. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹. ۱۸(۷).
- [۱۳] رحیمی، م؛ مخالفت هیئت‌وزیران با طرح ارائه تسهیلات برای امور وقفی و اعلام وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به‌عنوان نماینده دولت در جلسات کمیسیون. مخاطب‌نامه: معاونت حقوقی و امور مجلس رئیس‌جمهور، ۱۳۸۸. ۴۳۵۶۲/۱۵۴۳۸۵: ص ۱.
- [۱۴] فتحی‌پور، ا؛ گزارش کمیسیون اقتصادی به مجلس شورای اسلامی در خصوص رد طرح ارائه تسهیلات برای امور وقفی. مخاطب‌نامه: مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸. ۹۱۴: ص. ۴.
- [۱۵] اساسنامه بنیاد عمران و آبادانی موقوفات کشور. ۱۳۸۲، روزنامه رسمی کشور.
- [۱۶] عظیمی، ر؛ نگاهی به وظایف نظارت فنی در سازمان اوقاف، رسامدیا، ۱۴۰۳.
- [۱۷] نظری، ف. و ا. صالحی‌کاخکی، سازوکار تاریخی حفظ موقوفات در ایران. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳۹۶. ۱۵(۷): ص. ۲۳۹-۲۵۷.
- [۱۸] شفیعا، س؛ بررسی شمولیت میراث جهانی ذیل اصل (۸۳) قانون اساسی و ارائه بسته تقنینی. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۳. ۳۲(۷).
- [۱۹] زرندیان، ن؛ ارزیابی قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در حوزه‌های میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۱. ۳۰(۴).
- [۲۰] خاموشی، س. و س. ا. ضرغامی، تفاهم‌نامه همکاری فی‌مابین وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و سازمان اوقاف و امور خیریه. ۱۴۰۱. ص. ۶.
- [۲۱] شکاری، ر.ع. و ا. کریمیان، تحلیل فقهی حقوقی بیع مال موقوفه. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۱۳۸۹. ۳۲(۱۱): ص. ۱۲۰-۸۹.
- [۲۲] خاموشی، س؛ سیاست‌های اجرایی سازمان اوقاف و امور خیریه. مخاطب‌نامه: معاونان سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۹۷. ۱/۱۳۶۷۹۱: ص. ۲.

گزیده سیاستی

چالش اصلی حفظ عین موقوفات و نگهداری از آنها، ناکارآمدی سازوکارهای موجود برای تأمین هزینه‌های حفظ و نگهداری است. اضافه آنکه از سال‌ها پیش، هیچ‌گونه نظام سازمان‌یافته‌ای برای شناسایی نیازها، اولویت‌سنجی و برنامه‌ریزی در این زمینه استقرار نیافته است.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir